

„Боротьбою здобудем ми право своє!“

Карл Кавтський.

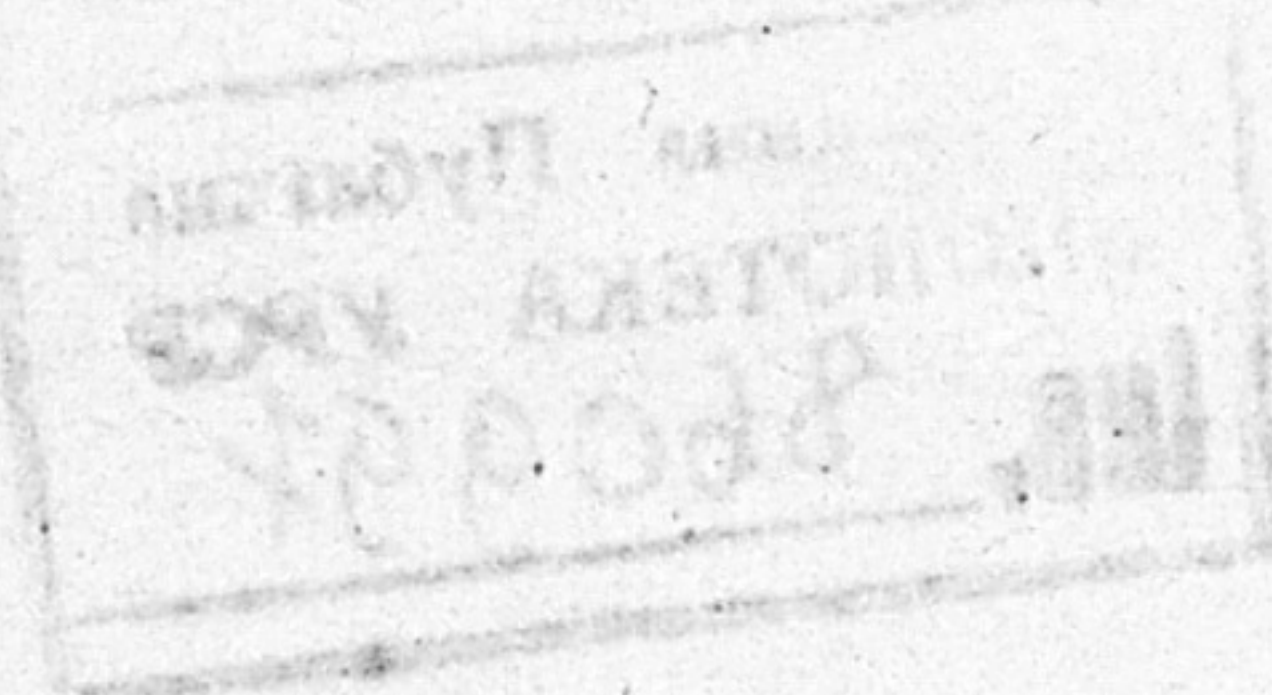

Національність

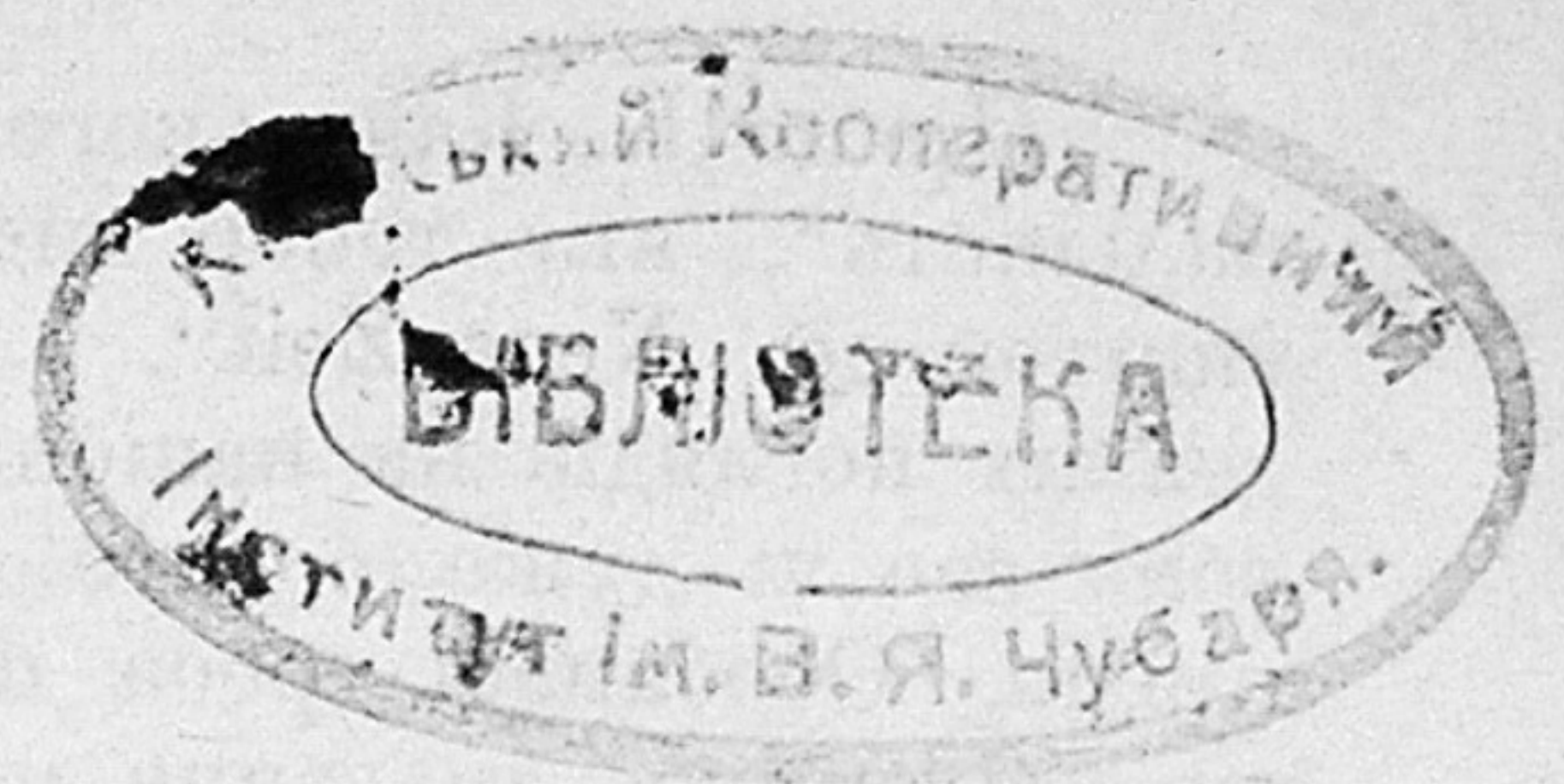
і

інтернаціональність.

Переклад з німецького.

№ 177

Передмова редакції.

По виданню таких брошур, як Михайленка — „Національне питання в Росії й війна“; „Росія й Україна“; М. Залізняка — „Самостійна Україна несоціалістичне гасло?“; „Українці, Росія й війна“; Ю. Ручки — „Російські соціалісти й теперішня війна“ заспокоїли ми бодай в малій мірі потребу розглянути ся в теперішній ситуації, витвореній війною, і зясувати собі наші національні змагання під теперішню хвилю.

Тепер приступаємо до видання праць цілого ряду соціалістичних теоретиків національної справи, незнання яких зі сторони українських соціалістів страшенно було зашкодило їм в роках 1905—1907 і незвичайно ослабило їх позицію в національній справі супроти російських соціал-демократів, централістів і денационалізаторів, і інших соціалістичних і несоціалістичних московських партій і груп.

В першу чергу йдуть і доси ще не перестарілі дві праці Михайла Драгоманова про національну справу: „Чудацькі думки про українську національну справу“ і „Листи на наддніпрянську Україну“. Написані на основі величезного матеріялу, роботи сі й доси мають перворядну вагу для всіх, хто хоче основно познайомити ся з національною проблемою. Богато поглядів Драгоманова про українську національну справу й доси ще не втратило своєї ваги.

Далі видаємо праці про національну справу К. Кавтського, К. Реннера, Ляйтнера, Пернерсторфера, визначних теоретиків соціалізму, на яких роботи й погляди в національній справі й доси не звертають уваги або й не хотять розуміти не лише московські соціалісти, але й деякі українські, що привикли всю свою мудрість черпати лише з російських рук.

Нарешті йдуть роботи про національну справу російських соціалістів-революціонерів, які хоч і не мають виразної програми (а ще менше тактики) в національній справі, але бодай розуміють її величезну вагу й ставлять ся ворожо до московського централізму.

Державна Публічна
БІБЛІОТЕКА УРСР
ІНВ. 860997

КОЛЕКЦІЯ
револ. телеграф.
ВИДАНЬ

Праця К. Кавтського — „Національність й інтернаціональність“, яку тепер видаємо, появилася як додатковий зшиток до „Neue Zeit“, р. 1908. Маючи характер критики деяких поглядів на національну справу Отто Бауера, подає вона все ж дуже багато нових думок і оригінальних поглядів. Особливо треба підчеркнути, що Кавтський дуже високо оцінює змагання до сотворення національних держав і значіння національної держави для розвитку самої нації.

За редакцію

Микола Залізняк.

Національність і інтернаціональність.

1. Поняття нації.

В ніякім іншому краю не опанувала національність так дуже цілого політичного, а навіть суспільного життя, як власне в Австрії і тому ледви чи яка інша держава зможе виказати ся так багатою літературою про національне питання. Тому нема нічого дивного, що першу докладну працю про національне питання з марксієвського становища написав також Австрієць. Є се поважний том марксієвських студій Отто Бауера під заголовком „Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie“ (Відень, Ігнат Бранд.)

Бауер подає загальну теорію національності, однак фактичний матеріал, на якому він її будує, бере він переважно з області австрійського життя. А друга половина його книги служить до практичного примінення його теорії до австрійських відносин. В сій точці стрічаєть ся він з Реннером, який вже перед ним обговорював національні питання Австрії в цілім ряді праць; а власне ще в 1899 році як „Synopticus“ „Staat und Nation“ („Держава й нація“), потім в 1902 році під псевдонімом Шпрінґер в праці „Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat“ (рецензія Еленбогена в „Neue Zeit“ XX, 2, ст. 253 і друга Макса Адлера, тамже ст. 641), а врешті в 1906 році теж як „Шпрінґер“ (в передмові вже як Реннер) в книзі „Grundlagen und Entwicklungsziele der österreichisch-ungarischen Monarchie“, обговореній Мерінґом щойно недавно в „Neue Zeit“ (XXV. 2, ст. 507 і д.)

Похвала, яку Мерінґ висказав там Реннерови, може так само без застереження відносити ся й до Отто Бауера. Оба вони знають докладно Австрію і вміють знаменито послугувати ся методом історичного матеріалізму. При сім показуєть ся дуже виразно, як мало є метода є простим шаблоном, а власне через різноманітність праць обох авторів. Оба вони опрацьовують той сам предмет після одної і тої самої методи, до того ще в тіснім особистім звязку, і оба вони доходять в усіх істотних точках до тих самих результатів, хоча кождий з них виказуєть ся зовсім оригінальними працями. Реннер пише як реальний політик,

Бауер як учений дослідник; Реннер як правник, Бауер як економіст; сила першого полягає в діалектиці і в практичних проєктах, а сила Бауера в розкриванню замотаних взаємних відношень і залежностей; одначе сього не можна розуміти так, що-би кождий з них обох не доходив до поважних, цінних результатів також і в областях, які є спеціальністю другого. Можна би сказати, що в Реннера переважає лассалівський, а в Бауера марксівський спосіб думання.

Одначе факт, що марксизм ані трохи не є рівнозначним з якимсь шабльоном і зовсім не означає сліпої присяги на слова вчителя, виступає ще виразнійше, як через порівняння ріжниць поміж Бауером і Реннером, тоді, коли візьмемо під увагу ріжницю, яка заходить поміж ними обома з одного, а иньшими представниками наукового соціалізму з другого боку, які так само займалися австрійським національним питанням. І так оба вони знаходять ся передовсім в цілковитій суперечности до батьків сього соціалізму, до самого Маркса й Енгельса. Що становище сих послідних з часів 1848 року відносно до національного питання стало ся неможливим до удержання, се виказав я був ще в 1896 році в своїй передмові до книжкового видання серії марксівських статей про „*Revolution und Konterrevolution in Deutschland*“. Хоч як далеко одначе я там віддаляю ся від Маркса й Енгельса, то всеж таки не можу я підписати ся під усім тим, що розвивають Бауер і Реннер.

Ріжниці поміж нами походять по части мабуть звідси, що ми представляємо собою три покоління, з яких кожде пізнало Австрію в иньшій ситуації, одначе вони мають свою причину певно також і в сїм, що дотично нації ми маємо до діла з суспільним витвором, який лише тяжко даєть ся уняти в одностайну цілість, з продуктом суспільного розвитку, який хоча й становить один з наймогутнійших чинників дальшого суспільного розвитку, одначе не був ніколи перемінений якимись нормами або якими небудь правилами в один означений, стисло відграничений суспільний організм. Національність — се суспільне відношення, яке безнастанно міняєть ся й яке серед ріжних відносин означає щось зовсім від себе відмінного, се — Протей, який вимикаєть ся нам з під рук, коли хочемо його вхопити, але який всеж таки всюди істнує й має на нас могутний вплив.

Живемо в часах, коли у Франції процвітає гервеїзм, коли німецька соціална демократія обговорює свої обовязки супроти своєї нації, коли російська революція розворушила ріжні нації царської імперії, а жида хочуть конституувати

себе як націю, — в часах, коли з другого боку Англія робить змагання, щоби утворити разом з Канадою, Австралією й полудневою Африкою міжokeанову національну державу, тоді як рівночасно на її порозі знова підносить грізно свою голову ірландський націоналізм. І тому якраз тепер набирають досліди над поняттем і житєвими проявами національності знов особливого інтересу. Через те набирають також такі досліди, як Бауера й Реннера, більшого значіння, як льокально-австрійське. А завдяки своїй опанованню предмету й одноцільности та плодотворности своєї методи отвирають вони богатство нових поглядів також і для тих, які не можуть слідкувати за ними по всіх їх дорогах.

Правда, книга Бауера викликає заміти вже при самій своїй вихідній точці, а власне при своїй дефініції поняття нації.

Вправді Бауер розуміє слушно націю, як продукт суспільного розвитку.

Він каже дуже гарно:

„І так для нас нація — се не є нічого сталого, се лише процес творення, обусловлений в своїй сути тими умовами, серед яких люди борять ся о удержання свого життя й о заховання роду. А що нація не повстає ще в таким стані, в яким люди шукають лише за своєю поживою, а не здобувають собі її працею, коли вони доходять до посідання своїх засобів до життя дорогою простого самовільного взяття в посідання, оккупації знайденого нічийого добра, — а тільки доперва аж на тім степені розвитку, коли чоловік здобуває собі від природи добра, яких потребує, працею, — то й повстання нації й особлива індивідуальність кождої нації з окрема є обусловлені способом праці людей, тими средствами праці, якими вони послуговують ся, тими силами продукційними, якими вони володіють, тими відносинами, які вони при продукції між собою завязують. Повстання нації, кождої нації з окрема, навчити ся розуміти як частину історії боротьби природи з людством — отсе велике завдання, до розвязки якого зробила нас здібними історична метода Карла Маркса“ (ст. 120. 121.)

Все те є дуже слушне. Але спеціальна дефініція нації, яку Бауер нам подає, є того рода, що або належить розуміти її так широко, що вона не виказує нічого, чим нація відріжнявала ся би від иньших суспільних витворів, або вона не відповідає дійности.

Він називає націю спільністю культурною й спільністю характеру, яка витворюєть ся зі спільности долі.

Спільністю долі є кожний суспільний витвір; кожда суспільність має свої спільні долі й традиції: рід, громада, держава, цеховий стан, партія, а навіть акційна спілка. І багато з отсих витворів означає також і культурну спільність і основана на спільній культурі своїх членів, для яких знова стає посередником дальшої спільної культури. А спільність долі й культури може дуже добре розвинути також і спільний характер членів, і то як в роді, так і в місті, також в цеху або навіть і в касті, а навіть і в лоні партії, коли вона досить довго розвиває свою діяльність і представляє в себе клясову партію, яка стоїть в різкій протилежності до иньших партій і кляс.

З другого боку одначе не становить спільність долі й культури якоїсь групи людей нічого такого, що відрізняло-би строго одну націю від другої. Німецького й Французького Швайцарця лучить мимо різниці їх національності далеко тісніша спільність долі й культури, як німецького Швайцарця й Віденця або Гольштайнця.

А де в лоні якоїсь нації витворюють ся великі клясові різниці, там виростають в ній також і культурні різниці, які йдуть далеко глибше, як багато культурних різниць поміж націями, між тим коли з другої сторони рівність кляси спричиняє часто також і культурну спільність поміж членами тої самої кляси різних націй. Німецький і данський селянин в Шлезвіку стоять зі собою на всякий спосіб в тіснішій культурній спільності, як німецький селянин в Шлезвіку й німецький журналіст і артист в Берліні W., між тим коли сі послідні знаходять ся в тій-снійшій культурній спільності з журналістами й артистами в Парижі.

Факт клясових різниць провадить отже й Бауера до парадоксального твердження, що націю творять тільки такі частини нації, які приймають участь в культурі, дотепер лише пануючі й визискуючі кляси.

„В часах Штаффів не існувала нація в ніякій иньшій формі, як тільки в культурній спільності лицарів.... Одноцільний національний характер, який був витвором єдності сього культурного впливу, був тільки характером одної національної кляси.... В усім тим, що об'єднувало націю, не мав мужик ніякої участі... Тому німецькі мужики зовсім не творять тоді нації, вони є тільки комірниками нації.“ (ст. 49, 50.)

„В суспільності, побудованій на приватній власності засобів праці, становлять пануючі кляси — колись ті, що жили на лицарський лад, а тепер освічені — націю, себто загал людей, у яких та сама освіта, сформована історією нації за посередництвом одностайної мови й націо-

нального виховання, викликає посвоячення характерів. Широкі народні маси не творять одначе нації.“ (ст. 136.)

Націю сотворить з них доперва аж соціалізм „еволюціоністично-національна політика... сучасної робітничої кляси.“

„Вона може... називати ся еволюціоністичною політикою, бо вона не тільки не хоче ставити перепон дальшому розвитку національного характеру, але навіть змагає до того, аби з цілого народа зробити доперва націю, дати йому можливість розвинути ся в націю. Йй розходить ся не тільки о розвиток нації, але о розвиток цілого народа в націю.“ (ст. 160.)

Є се дуже бистроумна думка з дуже правдивим ядром; але дотично національного питання спроваджує вона нас на блудний шлях, бо вона розуміє націю в такому змислі, який нам просто унеможливає розуміти силу національної думки в усіх клясах в часах теперішних та причини нинішних національних противенств цілих народів.

Бауер входить тут в суперечність з одним фактом, який констатує Реннер, а власне, що якраз мужик є опорою національності. Він показує нам, що в Австрії (включаючи сюди й Угорщину) цілий ряд міст змінив в протягу останного століття свою національність. З німецьких стали вони угорськими або чеськими. Иньші німецькі міста з'осібна Відень, втягнули в себе величезний доплив чужих національностей і присвоїли їх німецькій нації. Тимчасом по селах остали ся навпаки язикові границі майже цілком незмінні.

В більших містах Австрії удав ся був дійсно на початку девятнадцятого століття процес германізації; усі вони були німецькими, за винятком хіба Галичини, Хорватії й італійської області. Але се, що остало ся національним, — се було власне селянське населення і о нього розбила ся переміна Австрії в національну державу. Як усього, що переказали йому батьки, так теж і своєї національності держить ся мужик цінко, між тим коли чоловік з міста, а з осібна інтелігент, показує далеко більшу здібність приміювати ся до обставин. Коли-би тільки освічені становила націю, тоді треба би хіба сказати, що на початку девятнадцятого століття існувала в Австрії, за винятком Поляків і Італійців, лише одна нація, а іменно німецька.

Але не дальше, як з культурною спільністю, дійдемо ми також з національним характером, який має знаменувати й становити націю.

Річ певна, що поодинокі групи людей можуть розвинути в собі особливий груповий характер, який є з правилами властивістю кожного з їх поодиноких членів, себ-то певні згідності в зовнішніх проявах, в способі почування і думання, які улекшують поміж ними їх взаємну симпатію й порозуміння. Такі спільні характери виступають там, де якась група людей живе довгий час серед тих самих умов — під тим самим підсонням, серед того самого оточення і при таких самих способі праці і життя. Вони можуть стати навіть дідичними, коли ті умови в протягу покоління не змінять ся, і тоді вони будуть проявляти ся через якийсь час в потомках навіть тоді, коли сї дістануть ся під вплив інших життєвих умов, так, що сим способом вони можуть прибрати форму расових характерів.

Всяка окрема форма боротьби о істнування вимагає окремих тілесних і духових прикмет. Всі ті, які знаходять ся в їх посіданню, мають найліпші вигляди удержати ся при життю й розмножити ся, як довго ся окрема форма істнує. Крім сього одначе приносить також всяка окрема форма способу життя і зовнішніх впливів окремі наслідки зі собою, які не все потребують бути корисні для одиниці або для даного роду, але перед якими вони можуть ухилити ся тільки з трудом або навіть і зовсім ні. І так характер народів, які є ограничені до ростинної поживи, є відмінний від характеру таких народів, які живлять ся переважно м'ясною стравою.

Врешті належить тут взяти під увагу ще й закон кореляції, після якого не можуть наступити певні зміни якогось органу, не потягаючи рівночасно за собою певних змін в інших органах.

Званою річею є, як на примір впливає кастрація на цілий організм і на характер.

„Коли в якоїсь ростини збільшиться ся через пересаджене її на сухий ґрунт число й сила волосків на листках, то ся зміна впливає на відживлення інших частин і може потягнути за собою скорочення билини, а вслід за сим більше стиснену форму цілої ростини“ (Гекель).

Усе те мусить доводити до сього наслідку, що в групах людей, які живуть відповідно довгий час серед тих самих умов, поодинокі одиниці набувають тенденції розвивати в собі ті самі черти характеру, які є для них властиві і які відрізняють їх від інших груп.

Де ціла нація живе серед тих самих умов, там вона й розвине в собі один національний характер. Тим менше одначе може бути про нього бесіда, чим різнороднішими є відносини, серед яких живуть поодинокі члени нації, чим більше відмінними є наприклад географічні умови —

доли й високі гори, середземелля й морське побережжя, — далі, чим більше поступив поділ праці й розділ на класи — рільництво й промисл, велике місто й село, освічені й анальфабети і т. д., а врешті чим більше різниться ся хід поступу суспільного розвитку поміж поодинокими частинами нації, що наприклад спричинює, що одні живуть ще в на пів фєвдальних відносинах, а другі виказують уже високо розвинений капіталістичний спосіб продукції.

Ще перед кількома десятиліттями можна було від біди говорити про російський або угорський національний характер *) тому, що в сих народів загал нації складав ся з мужиків і зі змужичілих більших властителів земельних, їх державний простір виказував всюди той сам характер рівнини, їх економічний розвиток так поволи поступав, що не викликавав ніяких замітних ріжниць в поодиноких частинах нації, а міське населення було ще незначне й творило ся по части з примандрувавших мужиків, які заховали ще мужицький характер, по части з національних чужинців (на Угорщині з Німців і Жидів), які не мали впливу на націю.

Але як ствердити національний характер у модерної нації як німецька, якої простір обіймає такі різнородні країни — побережжя північного й східного моря та північнонімецьку рівнину з одного, а альпійські височини з другого боку, а поміж тим знова найрізнородніші околиці, від усміхненої, теплої долини Рену з близько двотисячлітною культурою аж до культурно відсталої, занедалої області Одрі! А в лоні сеї нації величезні суспільні розділення. Тут пів-фєвдалізм в Мекленбурзі й Позені, там капіталізм у своїм найвищій розвитку в Саксонії та вуглевім ревірі Руру. Тут міліонові міста, як Берлін і Відень, а попри них забуті світом оселі. А потім ще ріжниця кляс, станів і заводів.

В чім міг-би полягати тут якийсь означений національний характер, який відрізняв-би німецьку націю від інших? Чи його представником є мешканець надренських околиць чи горішної Баварії? Чи Гольштайнець чи Віденець? Чи його типом є Фавст чи Карло Моор? Бісмарк чи дядько Брезіг.

З другої сторони ми бачимо, що там, де дві нації зі собою граничать і живуть біля себе серед таких самих життєвих умов, обі вони розвивають в собі такий самий характер. Так наприклад Німці й Чехи в Чехах або голландські західні та пруські східні Фригійці, які тепер на-

*) Неслушно полемізує Бауер з моїми висновками в „Neue Zeit“ XVIII., 2. ст. 464. Я не заперечую там істнування російського, тільки одного всеславянського характеру.

лежать до двох різних націй. Якась нація може також наслідком політичних подій змінити свою національність, не змінюючи при тім свого характеру, коли лише її життєві умови остануться такими самими. Альзацький мужик остає такий сам, чи він називається Жан чи Ганс.

На всякий випадок національний характер великих культурних народів становить таку проблематичну та невловиму появу, що є се неможливою річю, бачити в отсій павутинні, що її роздирає всякий подув вітру, ту звязь, яка з залізною силою тримає нації в куші та відграничує їх очевидячки від інших націй.

Не зовсім воно зрозуміло, чому Бауер не хоче признати сею звязю, а властиво найсильнішою зпоміж всяких інших, які лучать націю в одну цілість — тої, що лежить ясно на долоні, а власне мову. Над сим питанням переходить він трохи побіжно:

„Чи се може спільність мови, яка сполучає людей в одну націю? Але Англіїці та Ірландці, Данці та Норвежці, Серби та Хорвати говорять тою самою мовою, а через те се не становлять одного народу; Жиди не мають ніякої спільної мови, а всеж таки вони є нацією.... Питання нації можна поставити і розв'язати тільки на основі поняття національного характеру.... Нація стає нічим для того, хто хотів-би її відректися (?). Чи ж Англієць, який живе в Берліні й уміє говорити по німецьки, стає вже через те саме Німцем?“ (ст. 2.)

Отсе й усе, що Бауер говорить про сю справу.

Пригляньмося передовсім сьому Англіїцеві в Берліні. Ніхто ніколи не твердив, щоби хто небудь тратив свою національність через вивчення другої мови або щоби хто-небудь належав до стількох націй, скільки мов він розуміє. Англієць остане Англіїцем, як довго, він говорить по англійски ліпше, як всякою іншою мовою. Але коли-би він пожив в Берліні без ніякої стичности з Англіїцями так довго, щоби аж забув по англійски й німецька мова стала для нього тою мовою, яку він знав-би ліпше від кожної іншої, тоді він став-би наслідком сеї зміни мови Німцем, причім його характер не потребував-би ані трохи змінювати ся.

Адже-ж яким іншим способом можна змінити свою національність, як не через зміну мови, якою говорить ся залюбки, якою найліпше володієть ся? Хиба не через зміну характеру!

А тепер що до Англіїців і Ірландців, Данців і Норвежців, Сербів і Хорватів. Чи вони може доказують, що національна спільність не є мовною спільністю? Чи-ж не говорять усі Англіїці тою самою мовою? Чи-ж не так само

всі Данці, всі Серби? Правда Англіїці мають спільну мову з Ірландцями, Данці з Норвежцями, Серби з Хорватами. Але-ж се ще не доводить, що кожда національна спільність не є одночасно й спільністю мовною, а доводить те, що часом може одна мовна спільність обніматися двома націями (і більше, н. пр. англійська також і Американців, Австралійців і інших), що спільність мови не є одинокою характерною ознакою нації, що побіч неї існують ще й інші, одначе се ніяким способом не доказує нічогосінько проти факту, що до сих ознак належить і мова та що вона є зпоміж них найважливішою.

Правда, що справа представляла ся би інакше, коли-би існували нації, з яких кожда належала-би до різних мовних спільностей. І Бауер таки пробує навести на се докази, але йому вдаєть ся представити тільки один одинокий випадок і йому справило-би велику трудність вишукати ще якийсь другий; до того ще випадок сей відноситься до нації, що до якої є се ще дуже спірною справою, чи вона взагалі уявляє в себе націю, й яка на всякий випадок, хоча-би її навіть за таку признати, творить таку націю, яка не має нігде собі рівної; тому ніхто не може брати її за типовий приклад нації. Ніхто не знає про се ліпше від сьмого Бауера, який в своїм розділі про „Національну автономію Жидів“ доказує дуже переконуючо, що те, що має применення до всіх націй, не підходить лише до Жидів, і що сеї послідні як нація не мають перед собою ніякої будучности.

Очевидно, що Жиди говорять різними мовами. Але чи-ж Жиди, що говорять по німецьки, не є членами німецької нації, а Жиди, що говорять по французки, не є Французами? Окремою нацією почувають себе Жиди тільки в східній Європі, але там і говорять вони своєю власною мовою, не по гебрійски вправді, але зіпсутою німецькою мовою, жидівським жаргоном, який відрізняє їх від їх оточення.

В дійсности були Жиди первісно окремою нацією зі спільною мовою, потім стали вони релігійною спільністю, яка прийняла в себе членів найрізномірніших націй і розширилася серед найрізномірніших народів. Коли потім християнство відібрало жидівській релігійній спільності можливість розширяться й далі при помочи пропаганди серед європейських народів, тоді Жиди стали окремою расою, бо їм було заборонено заключати подружжя, а тим самим і розмножувати ся поза обсягом їх релігійної спільности, а крім сього стали вони, як представники перенятої ще з римських часів грошевої господарки серед варварської натуральної господарки Германів, — окремим суспільним станом. Коли хто хоче схарактеризувати сю роль, яку Жиди віді-

гравали в середніх віках і яку ще й нині відіграють в східній Європі, то далеко ліпше буде означити її назвою касты, як назвою нації. Не поміж націями сучасної Європы, з якими ми тут маємо діло, але поміж кастами Індій подибуємо такі явища, які відповідають тому становищу Жидів, яке витворило ся після зруйнування Єрусалиму та скріплення християнства. Змагання піддержати Жидів як окрему націю — се в дійсности тільки змагання продовжити їх існування як окремої касты. Такі стремління були-би незрозумілі в модерній державі. Вони можуть існувати і навіть розвивати ся тільки під ганебною господаркою московської бюрократії або румунських боярів.

Для пізнання істоты нації вказування на приклад Жидів не дає — нічого. Але се й є один одинокий випадок, який Бауер може напровадити для опрокинення погляду, що національна спільність є спільністю язиковою.

В тім самім степені, в яким національний характер є проблематичний і тяжкий до схоплення, є навпаки національна мова недвозначною і ясною признакою, яку кождий відразу може пізнати. І коли національний характер є для суспільного співділання людей цілковито без найменшого значіння, то навпаки мова є першою умовою всякої суспільної діяльности. Люди, які не говорять нашою мовою і з якими ми не можемо порозуміти ся, стоять поза кругом нашого суспільного життя. В протиставленню до них почуваємо ми себе злученими суспільно з усіма тими, що говорять нашою мовою, який-би там не був їх характер і їх соціальне становище. На чужині показуєть ся національна різниця часто далеко могутнійшою від найяркішого класового противенства. Німецький робітник, який попаде до Франції, не розуміючи ні слова по французьки й не маючи біля себе класових товаришів, що балакали би по німецьки, буде почувати себе серед французьких пролетарів мимо всего свого інтернаціонального та свідомо класового світогляду дуже невідно та самітно, і він повітає з радістю першого-ліпшого Німця, який до нього заговорить рідною мовою, навіть хоч-би се був якийсь експлоататор, проти якого він в ріднім краю виступив-би до боротьби з ненавистю.

Величезна роля мови в суспільнім життю може нам пояснити в великій мірі, звідки береть ся та сила національного почування. Навпаки спільність національного характеру, про який ніхто властиво добре не знає, як він виглядає, і який практично не має на наше суспільне співжиттє замітного впливу, не поясняє в сїм напрямі нічого-сїнко.

Факт, що Бауер не хоче нічого знати про мову, як про рішачу признаку нації, є тим дивнійшим, що власне як раз в Австрії національні питання виступають лише як питання язикові.

2. Консолідація нації.

Мова є найконечнійшим знарядом суспільних зносин. Вона йде поруч з ними й з них впливає. Тим самим одначе вже також сказано, що обсяг уживання якоїсь мови є обусловлений первісно суспільними відносинами. Люди, які мають удержувати поміж собою правильні зносини, мусять говорити тою самою мовою. Круг таких зносин, отже також і обсяг уживання сеї окремої мови, якою там говорять, може бути відповідно до різних відносин — дуже різнородний і його розширення залежить від способу продукції, від укладу поверхні землі, від комунікаційних відносин. Вузька, відокремлена гірська долина, яка лежить здалека від усяких світових шляхів і якої продукти вистарчають для її мешканців, може розвинути в себе окрему мову та заховати її цілими століттями; навпаки, мешканці околиць, положених над великою рікою, яка служить їм за комунікаційний шлях, дійдуть легко до якоїсь ширшої язикової спільности.

Одначе загалом беручи можна сказати, що обсяги уживання поодиноких мов мусіли бути первісно дуже незначні, що одначе вони з поступом економічного розвитку розтягають ся чимраз більше, так що чимраз більше мов зникає з поверхні землі. Загальна скількість Індіан в північній і полудневій Америці виносить около 10 мільонів, а число їх мов виносить після уміркованих обчислень аж сто. Деякі дослідники подають його навіть значно висше й підносять його на 400 і ще більше.

Тимчасом обсяг одної тільки англійської мови обіймає тепер 125 мільонів — в протягу одного століття побільшив ся він майже шість разів.

Як довго одначе населення якогось язикового круга не стало осілим, так довго розширення сього останнього опираєть ся на дуже хитких основах. Номади розлучують ся так само легко, як і сходять ся разом. Сьогодні мусить якесь племя вислати геть частину своїх людей, щоби вони пошукали собі нових пасовиск або ловецьких теренів, бо або число населення занадто побільшило ся, або елементарні катастрофи, посуха, повінь чи пошести зменшили можливість легкого виживлення для всіх. Злишна частина мандрує в дальші околиці та перещіплює туди зі собою свою мову, яка потім прибирає серед нових відносин окремий розвиток.

Але навіть і ціле плем'я, прогнане зі свого сталого осідку ворожими силами або елементарними катастрофами, може зайти поміж нове оточення, якому воно може переказати свою мову, але від якого воно може й навпаки перейняти його мову й затратити свою власну. Легко також лучать ся часами різні племена в одно для довшого або коротшого співжиття, а то для виконання якогось підприємства, яке переходить сили поодинокого племена, чи то для відпертя ворога, чи то для нападу, чи то для довшої спільної мандрівки. Співжиття різнородних елементів мусить впливати також на їх мову, подекуди може навіть витворити нову мову. Таким способом творять племена в кочовничій стадії мрачний хаос, який то збільшається, то зменшується, тут проривається, там стягається до купи — так, що витворення сталих націй є дуже утруднене. До перва аж стало поселення переносить народи зі стану неозначеної прамраковини в стан різко від себе відграничених суспільностей. Ми вже бачили, яке велике значіння має мужик для заховання нації. Так само велике значіння має він також і для її творення. Враз з територією, яку якась нація на стало заселює, одержує вона вже міцний ґрунт під ногами в кождім значінню цього слова. Її відносини стають від тоді тривкішими, вона консолідується.

Але не тільки для тривалої злуки, але також і для тривалого відокремлення націй набирає тепер територія великого значіння.

Так само як спільність мови, може також і спільність території витворити цілий ряд спільних інтересів, поглядів, почувань, яких не поділяють иньші народи, що замешкують иньші території, навіть коли вони й говорять тою самою мовою. А коли якийсь нарід здобуде чужу національну територію, заволдіє нею та почне її визискувати, то він стане національним ворогом без огляду на те, чи говорить тою самою мовою чи ні.

Таким способом поясняють ся сі випадки, що різні нації можуть говорити тою самою мовою, і що язикова спільність не все покривається з національною спільністю. Є се ті висше згадані випадки, які Бауер протиставив поглядови, що язикова спільність є найпервіснійшою признакою нації. Вони лише доказують, що нація не є так простоскладною появою, як многі думають, і що вона уявляє в себе історичний витвір різнородних чинників.

Дальшим способом консолідації нації стає з поступом суспільного розвитку писемо. Мова, основа національної спільности, через се утривалюється, її зміна утруднюється. Творення нових націй дорогою змішання давних тим

способом, що сі послідні витворюють спільну мішану мову, подібують тепер значні перешкоди. Навпаки, розширенню нації пособляє тепер та обставина, що мова одної нації стає мовою літературною, уживаною в писемі, яку переймають також другі нації з посвояченими мовами.

Розговірне слово можна передати далі тільки за посередництвом особистих зносин. Натомість писане слово не привязане до особи того, що пише; воно може говорити до пізнійших поколінь, коли той, що його написав, вже давно помер, може говорити до народів, до яких його автор ніколи не дістанеть ся. Але знова-ж писане слово не може ніколи віддати цілком вірно слова розговірного. Кільканайцять букв азбуки не можуть вичерпати багатства людських звуків. Писане слово все представляє властиво тільки натяк на слово розговірне і сей натяк викликає через призвичаєнне вражіння цього останнього. Там, де дві мови посвоячені зі собою, стає можливим, що обі вони уживають тої самої писаної мови, яка при читанню викликає у кождої з них ті самі вражіння. Тому члени обох язикових спільностей можуть порозуміти ся зі собою писемно, хоч устно вони не могли би зробити цього.

Треба тут завважити, що під язиковим посвояченням не треба конечно розуміти посвоячення в такому значінню, в яким посвоячені людські одиниці з собою, се-то щоби посвоячені мови мусіли конечно походити від одної спільної матери, від прамови або щоби врешті всі мови повстали з одної одинокої прамови.

В основі таких поглядів лежить несвідомо для нас мойсєвий переказ про сотворення світа, яке вже давним — давно признано за наївний міт, яке одначе мимо цього всеж таки ще впливає на наш спосіб думання. Ще Лямпрехт говорить про „першу пару родичів“ як прапочаток народу. Одначе ми мусимо собі представити, що не якась одна одинока людська пара повстала десь на самім початку істновання людскости, тільки що на далекім просторі, може на різних просторах перетворювали ся поволи малполюди в численних чередах — в людей. Кожда зпоміж сих черед, яка первісно ледви чи удержувала які небудь зносини з иньшими чередами, мусіла певно розвинути для себе окрему мову. Ми можемо отже припустити, що в початках людскости істнувала не одна, але безчисленне множество прамов. Одначе се ще не значить, щоби кожда з них ріжнилася від иньших цілковито в усіх напрямках. Також і для людської діяльности має мимо всіх ілюзій свободи волі свою обовязуючу силу засада, що ті самі причини викликають ті самі наслідки. При такій самій фізичній організації та серед таких самих зовнішних умов

КОЛЕКЦІЯ
ІНСТИТУТУ
ІСТОРІО-ГРАФІЧНОГО
ЗМІДАННЯ

заховують ся люди в такий самий спосіб. Тому можуть ріжні народи викликати зовсім такі самі суспільні появи цілковито незалежно від себе. На се не звертаєть ся часто належної уваги. Коли в двох ріжних народів знайдено схожі зі собою суспільні інституції, перекази, твори штуки і т. д., то многі дослідники зараз-же припускають, що се є доказом, що оба народи стояли колись зі собою в якійсь звязи, що вони або творили колись один нарід і опісля розділили ся, або що принайменше сусідували зі собою і один від другого щось собі присвоїв. Очевидно є се можливе, але не є конечне. Ми знаходимо такі схожости також в випадках, в яких подібні взаїмні відносини є цілком виключені. І так н. пр. існував, як се дуже гарно виказав Кунов, устрій граничних мархій так само в Перуанців як і в Германів.

Подібно можемо ми припустити, що також і відносно мови витворювало ся серед таких самих обставин те саме. серед подібних обставин — подібне, що отже мови, які витворили ся серед таких самих обставин і в таких самих околицях поміж ріжними ордами незалежно від себе, виказували певну схожість, певне посвоячення зі собою. Інші посвоячення повстали потім із того, що один нарід наслідком розмноження ділив ся на більше народів, з яких кожний заховав давню мову та розвивав її дальше. З другої сторони одначе може лучити ся випадок, що народи з ріжними мовами попадають в трівку тіснійшу стичність зі собою і що кожний з них стільки перейме від другого, що їх мови вправді не стануть такими самими, але бодай схожими зі собою або, як говорить ся, посвояченими.

Таким чином посвоячення мов більшої скількості народів, які, як на приклад племена, зібрані під назвою Германів, перемандрували здовж і поперек континент цілими століттями, а притім безнастанно стикали ся зі собою, лучили ся в одну цілість то знова розходили ся — може мати найріжнородніші причини. Воно не свідчить нічого про те, щоби існував якийсь „спільний матірний нарід Германів“, як се приймає Бауер (ст. 31.), ані тим менше не доказує існування одної спільної прамови, яка-би доперва по сталім поселенню поодиноких племен розбила ся на діалекти. Загалом беручи, поступає хід розвитку мови не від одностайности до многородности, тільки навпаки.

Як-би там одначе зрештою й не повстало се посвоячення ріжних мов, фактом є, що письменна (чи літературна) мова становить засіб об'єднання всіх тих народів, які говорять посвояченими мовами, в одну нову язикову спільність, та злучення народів з посвояченими мовами, які зі собою сусіднують, в одну спільну велику націю.

Спільна письменна мова стає тепер мовою національною, а мови, якими говорять поодинокі народи в границях сеї нової національної спільности, спадають до значіння простих діалектів. А новий національний вузол затискаєть ся тим міцнійше та тіснійше, чим більше розвиваєть ся на основі спільної письменної мови спільна національна література.

Але так само як територія, може також і письменна мова та національна література не тільки національно об'єднати народи з посвояченими мовами, але також їх національно розділити. Долішно-німецька мова далеко більше посвоячена з мовою голяндською, як з алемандською або баварсько-австрійською. А так само територіяльно й культурно стоять мешканці німецького морського побережа далеко ближше до Голяндців, як до німецьких Альпейців. Але вони прийняли разом з сими останними ту саму письменну мову та дістали свою часть з тої самої національної літератури, в тім самім часі, коли голяндська мова розвинула свою власну літературу. І власне ся власна письменна мова та література, а не державний розділ, відокремив Голяндців від німецької нації, до якої належать і німецькі Швайцарці мимо своєї державної самостійности. Мешканець німецького північно-морського побережа порозумієть ся устно з набережними жителями мешканцями Зідерзе лекше, як набережними мешканцями цюрихського озера, але Лілі-внкрон або Френсен пише тою самою мовою, що Готфрід Келлер або К. Ф. Маєр.

Отто Бауер має очевидно на увазі передовсім літературну спільність, коли представляє націю як культурну спільність та твердить, що в часах Гогенштавфів репрезентували націю тільки лицарі, а опісля освічені верстви; народні маси, передовсім мужики, були тільки комірниками нації.

Так говорить він в однім місци про те, „що наша клясична поезія брала участь у виковуванні одноцільного характеру німецької нації тим способом, що ставала ся для кожного Німця його особистим переживанням, його опреділенням, його долею. А що сказано тут про нашу клясичну поезію, те саме відносить ся не в меншій мірі також і до німецького „просвічення“... Що тоді німецьке міщанство само придумало й що воно з чужих думок перетопило у власний витвір, се менше більше також ще й нині становить наш духовний доробок. Економічний розвиток вісімнадцятого століття витворив був отсю культуру; але коли вона вже раз повстала, стала вона живим, безнастанно ділаючим і впливаючим чинником, який в своїому дальшому відділюванні формує одностайно пізнійші покоління та об'єднує націю як культурну спільність таким способом, що впливає на кожду одиницю нації з окрема.

„Але розуміть ся! Навіть і тепер не впливає ще німецька міщанська культура з усею своєю силою на цілий нарід, ще й нині має вона значінне і вплив тільки для посідаючих і пануючих клас нашого народу“ (ст. 81, 82).

Нема отже німецької нації, яка-би обнімала цілу націю. Одначе чи маємо ми які-небудь вигляди побачити коли-небудь власне таку націю? Ніколи, коли її істнованне є обусловлене й залежне від її „одноцільного характеру“, який має витворити ся наслідком одноцільного характеру її літератури. Наскільки ся остання його взагалі коли-небудь мала, то він чим далі тим більше затрачуєть ся. І ніколи вона також і в минушині не витиснула на німецькій нації знамени одноцільного характеру.

Література — се не збігне понятте цілої культури, але тільки її частина. Можна-би її може як яzikову культуру відріжнити від культури технічної, вчисляючи до сеї останньої плястичну штуку й музику. Сей послідний рід культури не потребує до дальшої передачі — мови, щоби дістати ся до иньших націй. Спільність такої самої технічної культури може обнімати численні яzikові спільности. З другого боку одначе не є також спільність літератури одиноким, ані навіть найважнішим, а вже зовсім не найпервіснійшим вузлом національної спільности. А вже хиба найменше держить ся ся останна спільністю національного характеру, якого ніхто не може докладно ствердити та який нігде не виступає в легкій до пізнання та очевидній формі. Натомість характерні признаки й обєднуючі вузли розговірної мови, території та літературної мови так і бють в очі, є приступні та легкі до пізнання без ніяких мірковань навіть для найпростійшого ума і безнастанно впливають на націю. Вправді історична спільність долі може серед корисних обставин розвинути з сеї спільности ще також і спільність власного національного характеру, який тоді без сумніву причинить ся до ще тіснійшого національного співжиття та до ще яркійшого відокремлення члена нації від чужинця. Одначе така спільність характеру не становить конечної умови для повстання та дальшого істновання нації, тим більше, що вона є знаменною найчастійше тільки для примітивних степенів розвитку, де нема ще значнійших суспільних розділів, або для малих народів з незначним простором замешкання, а крім сього має вона тенденцію затрачувати ся в таким самим степені, в яким нація розширяєть ся та ділить ся в нутрі на стани та класи.

3. Інтернаціональні культурні круги.

Ми бачили, що мова представляє собою найважніше средство суспільних зносин. В тій самій мірі, в якій враз з економічним розвитком розширяють ся сі зносини, мусить зростати також і круг тих людей, які говорять тою самою мовою. З сеї причини повстає серед поодиноких націй тенденція розширювати ся й приймати в себе иньші нації, які затрачують свою мову й приймають мову иньшу, а іменно або мову переважаючої нації або мову мішану.

Але ся тенденція стрічаєть ся з протитенденціями. Ми бачимо, що міжнародні зносини зростають далеко швидше, як нації, що спільности людських зносин розширяють ся далеко швидше, як спільности яzikові. Розвиток взаїмних зносин між людьми допровадив уже до трьох великих культурних спільностей. Кожда з них розвиває осібну культуру, якої основні лїнії можна подібати в усіх її частях в рівній мірі.

Сі три культурні спільности, що обнімають найбільшу частину світа, дадуть ся найліпше поділити відповідно до релігій, які кожда з них визнає. Є се християнський культурний круг з майже 600 мільонами членів, ісламський з 250 мільонами членів і буддійський, що враз з близько собі посвояченим браманським числить майже 700 мільонів членів.

Одначе кождий з сих культурних кругів обнімає дуже ріжнородні мови й нації. В лоні кожного з них є переважна частина культури не національна, тільки інтернаціональна.

Міжнародні зносини мають одначе ще дальший вплив. Вони розширяють ся чимраз більше й впроваджують всюди панованне того самого капіталістичного способу продукції; таким способом стають отсі три великі культурні круги разом з позісталою рештою чимраз більше одним одноцілним простором з спільною культурою, а границі поміж поодинокими націями і сими культурними кругами зникають чимраз більше. В слід за сям стає чимраз то живійшою потреба одної одноцільної світової мови. Рівночасно одначе ми бачимо, що надбудова, яка вносить ся на сій економічній основі, приймає зовсім протилежний напрям, що національне почуванне не тратить своєї сили, навпаки часто навіть зростає, і що зпоміж відсталих культурно націй одна за другою підіймаєть ся зі стадії несвідомости в стадію національного освідомлення, творить собі свою власну національну літературу та через те консолідує в як найсильнійший спосіб свою національність.

Обі сі так суперечні тенденції не можна на перший погляд ніяк зі собою погодити. Одначе, як се часто буває, тут милить позірність. Та сама причина може викликати два дуже зі собою суперечні рухи. Коли я вкину в воду камінь, то він швидко спустить ся прямовісно на дно. Але рівночасно викличе він на поверхні води рух, який розходить ся в напрямі поземім перстениями і хвилями та довго ще не успокоюєть ся після того, як камінь давно вже осів на дні води та стратив всякий рух.

В сім випадку взаїмний звязок обох ріжнородних рухів є простий і легкий до пояснення. Далеко більше скомпліковані суспільні рухи, які всі без виїмку переходять через призму свідомости численних людських одиниць, з поміж яких певно всі свідомі того, чого хотять, але багато з них не усвідомляє собі розмірів та роду того, що можна осягнути, а вже найменше властивих причин своєї волі. Тим являєть ся на перший погляд просто неможливою річю повязати все зі собою економічні факти з духовим життєм, бо се останне видаєть ся часто цілковито незалежним від перших. А одначе кожного разу, як тільки поглянути глибше при приміненню марксівської методи, показуєть ся ясно взаїмна звязь обох рухів і залежність духового руху від економічного навіть там, де перший розвинеть ся в таким напрямі, який стоїть в суперечности до напрямку розвитку другого.

Коли розвиток мовної спільности й нації не покриваєть ся з розвитком спільности культурної, коли розміри сеї послідної швидко переростають розміри першої, то факт сей стоїть передовсім в звязку з сим, що чоловік не мусить конечно говорити тільки одною мовою. Він може вивчити й опанувати більше число мов. В сих місцях, в яких сходять ся для взаїмних зносин численні нації, виступає се часто на яву в драстичній формі. Так от в Царгороді є досить багато людей, які володіють дванайцятьма мовами.

Де одначе загал двох народів знаходить ся в безнастанній найтіснішій спільности взаїмних зносин, там витворюєть ся через се вправді двоязичність, але вона буде тільки переходовою стадією. Де кожний говорить двома мовами, там станеть ся врешті все тільки одна з обох мов загально пануюча і то з усяких причин — чи тому, що вона є мовою багатшого або сильнішого народу, чи тому, що отвирає вплив доскональшій літературі, міжтим коли друга такої не має, — або знова з обох мов витворить ся нова мова, мова мішана, як на приклад англійська або французька. Давна нація зникає, не тому, щоби вона вимерла або що би її культурна спільність перестала існувати,

але просто тому, що вона перестає говорити своєю мовою, що приймає иньшу, як більше доцільну.

Одначе з поступом економічного розвитку повстає окрема класа з осібним завданєм посередничення в зносинах поміж народами — а власне купці. Де така класа витворить ся, там нема вже більше потреби, щоби цілий нарід говорив мовою того другого, з яким хоче ввійти в економічні зносини. Вистарчає, коли вміють се купці. Але поява купця сходить ся разом з початком осілости народу й стоїть з нею очевидно в причиновій звязи. Де загал населення привязаний до рілі, там мусить принайменше частина його вести далі кочовниче життє та посередничити в зносинах поміж народами. Рівночасно одначе звужає стає поселенне виднокруг народної маси, збільшаючи притім тягар її праці. Через те пособляє воно відокремленню від иньших народів, зменшає потребу, охоту та можливість виучувати ся чужих мов. Той сам економічний розвиток, який витворює через повстанне купецького стану можливість безнастанного поширювання міжнародних зносин і розтягає наслідком розширення продукції товарів чимраз більше круг економічної культурної спільности, консолідує в такий спосіб націю та відмежовує її острійше від иньших народів.

Дальший хід суспільного розвитку покликуює до життя місто, а в нїм верству інтелігенції — первісно переважно аристократичних земельних власників, які одначе перемінили сільську відосібненість та грубість на міські звичаї й тут віддали ся плеканню штуки й науки або публичній діяльності — проводу та заряду громадськими справами. В отсих кругах розбудив ся дух науки й шукання за глибшими взаїмними відносинами річей, але також і реформаторський дух. У великім місті, під впливом торговлі, доконуєть ся суспільний розвиток швидше як на провінції, але зростають теж сильніше та доходять до свідомости в острійшій формі — класові противенства. Повстає змагання до нових соціальних і політичних форм, з другої-ж сторони появляєть ся для пануючих конечність боронити існуючих порядків виказуваннем їх добрих сторін, бо вони не вважають ся вже більше за щось само зрозуміле й природне. Серед такої атмосфери мусять торговельні зносини з чужими народами мати свій вплив також і на освічені круги та побудити їх інтерес для зносин з сими націями не тільки з чисто економічних оглядів, але й иньших. І так шукаєть ся за границею за висшою мудрістю або за висшою штукою, за первовзорами та прикладами; або принайменше дивить ся на заграницю як на предмет обсервацій та дослідів, не наче-б на природу, щоби дорогою порівнування видобути

з неї нові точки погляду та артистичні вражіння. Зносини з чужими людьми стають чимраз більше потребою освічених людей, яку вони заспокоюють по часті через подорожі, по часті через читання чужої поетичної й научної літератури, котру собі спроваджують.

Чим більше розширяють ся взаємні зносини, чим більше зростають міста й чим більше одна кляса освічених віддаєть ся виключно штуці, науці та політиці, віддаляючи ся притім чимраз дальше від наївної, первісної штуки, життєвої мудрости та політики народної маси, тим більше прибирає висша освіта, слідуючи за торговельними зносинами, характер інтернаціональний, тим більше мусить як освічений чоловік, так і купець, вміти володіти більшою кількістю мов, тим менше може йому вистарчити знання самої тільки його національної мови.

Де існує поміж більше народами від довшого часу тісна вимінна та культурна спільність, там досягає одна нація або кілька націй, перевагу, завдяки своїм висшим економічним, воєнним, науковим або артистичним здобуткам. Їх мови стають такими, які мусить знати кожний купець і кожний інтелігент сього інтернаціонального культурного круга; їх культура — себто наука, штука, література — надає свій характер цілій культурній спільности. До такої ролі дійшли в басені Середземного моря при кінці старинних віків мови грецька та латинська. В ісламським світі відіграє таку ролю мова арабська; в християнським культурнім крузі — який очевидно обнімає також Жидів і атеїстів — стали світовими мовами мова німецька, англійська та французька. Кожний інтелігент сього культурного круга, до якої нації він-би не належав, чи се буде Фінляндець чи Португалець, Норвежець чи Болгарин, — мусить знати принайменше одну з сих мов, коли хоче брати участь в модерній культурі. А всякий науковий, поетичний або політичний здобуток котрої-небудь з націй сього круга стає аж тоді складовою частию модерної культури, коли його переложить ся на одну з поміж сих трьох світових мов, о скільки він не є відразу вже в одній з них написаний.

Можливо, що економічний і політичний розвиток додасть до сих трьох мов ще четверту, як мову світову, а власне російську. Але так само є можливим, що одна з них, іменно англійська, стане одинокою універсальною мовою. Вона не тільки найбільше поширена в межах обсягу так званої християнської культури, але стає також чимраз більше мовою освічених верств в лоні буддійсько-браманського та ісламського культурного круга. З поміж світових мов зростає її обсяг найшвидше. З початком девятнадцятого

століття було начислено щось трохи понад 20 мільонів Англійців, 30 мільонів Французів, стількиж Німців (всіх відповідно до розговорної мови, не після державної приналежності). Тепер нараховують в тім самім значінню дещо понад 40 мільонів Французів, понад 70 мільонів Німців і 125 мільонів Англійців.

Під формою виступлення на історичну арену світових мов, купців і освічених верств dokonуєть ся злука націй в інтернаціональні культурні спільности. І ніколи не була ся злука тіснішою, як тепер, ніколи не була чисто національна культура менше можливою як тепер.

Вражає се дуже дивно, коли Отто Бауер говорить все тільки про національну культуру та ставить за ціль соціалізму се, щоби впровадити народні маси в посідання національної культури.

Але коли приглянути ся ближше його ілюстраціям національної культури, то покажеть ся, що в неї „національне“ се те саміське що „народне“, себ-то се, що є спільне всякому демократичному та соціалістичному рухови без огляду на різниці мови.

Так от вказує він на соціальну політику робітничої кляси:

„Законодавство для охорони робітників і боротьба заводових спілок, підвищення заробітної плати та скорочення часу праці — ось конечні передумови того, щоби широкі народні маси стали членами національної культурної спільности. Тому-то не знає девятнадцяте століття ніякого більшого національного діла, як велику, геройську боротьбу за скорочення часу праці, великий рух 1. мая.

„Але робітнича кляса знає, що — які б великі ні були успіхи її боротьби — вона не зможе ніколи дійти в капіталістичній суспільности до повного посідання національної культури. Аж соціалістичний устрій віддасть національну культуру в посідання цілого народу та через те перетворить цілий нарід в націю. Тому й мусить бути всяка еволюційно-національна політика одночасно також і політикою соціалістичною“ (ст. 164. 165.).

Щоби показати нестійність сих дедукцій, вистарчить, коли ми замість загального поняття „національної культури“ покладемо назву якої-небудь конкретної нації:

„Підвищення заробітної плати та скорочення часу праці є конечні, коли широкі народні маси Словінців мають стати членами словінської культурної спільности.... Аж соціалістичний устрій віддасть словінську культуру в посідання цілого словінського народу“.

Не поліпшить ся справа, хоча буде й менше впадати в око, коли ми покладемо на місце словінської от

хоч-би німецьку або французьку націю. Культура, до якої змагають словінські, українські й румунські пролетарі, — се та сама культура, за яку боряться німецькі, французькі, англійські пролетарі, се — модерна інтернаціональна культура, з якої всяка національна культура, навіть найбільше розвинених культурних націй, є тільки одною частиною. Національна культура не вистарчає вже тепер ніде до впровадження когось в посідання цілої модерної культури. До сього потреба тепер ще вміти огорнути більше як саму тільки національну культуру, володіти кількома мовами або принайменше одною мовою світовою.

Ніхто не схоче заперечити факту, що наше економічне життя та наука інтернаціональні, що ніхто не зможе слідити за ними та мати над ними перегляд, хто не володіє принайменше одною світовою мовою. Але навіть в сій області, яка ще найбільше виразисто носить на собі національне знамя, себ-то в белетристиці, де язикова форма відіграє найважнішу роль, де мова є не тільки средством для взаємного порозуміння, але також і для викликання артистичних вражень, де отже можна-би ще найскорше говорити про національну окремішність, навіть і там неможливо вдоволяти ся самою національною культурою. Навіть і там треба знати світову літературу, коли хочеться зазнати впливу модерної культури в цілій її повні. З огляду на велике значіння, якого набирає тут язикова форма та з уваги на особливу окремішність кожної мови становить переклад якраз в сій області тільки недостаточний суррогат, і то ще суррогат, який для малих націй з незначним кругом читачів можна зробити приступним тільки в дуже недостатчній мірі. Ось тут доперва потрібне знання світових мов, коли хочеться додержати кроку з модерною культурою. І певно можна припустити, що між нами живе не один добрий Німець, який досягнув великі здобутки для модерної культури, а на якого однак національна німецька белетристика останньої половини століття мала далеко менший вплив, як от хоч-би такий Золя або Мопассан, такий Ібсен або Кілланд, такий Тургенєв або Толстой. А коли він одушевляєть ся Шіллером і Гете, то може не менше й Шекспіром.

Коли соціалістичний устрій зробить народні маси освіченими, то він дасть їм також можливість опанувати більше мов, мов світових і в сей спосіб зробити ся учасниками цілої інтернаціональної культури нашого культурного круга, а не тільки окремої культури якоїсь поодинокі національної язикової спільности.

А коли ми вже раз зайдемо так далеко, що загал населення наших культурних держав буде володіти крім

своєї національної мови ще й другою або й більше світовими мовами, тоді вже тим самим буде дана й основа до повільного зникання і цілковитого зникнення насамперед мов менших націй, а опісля до остаточного зілляння цілої культурної людскости в одну мову й одну національність так, як після часів Олександра Македонського народи східного басену Середземного моря злучили ся в одну культуру гелленську, а народи західного басену зілляли ся пізнійше в одну романську національність.

Ріжнородність мов в лоні нашого культурного круга утрудняє членам приналежних до нього ріжних націй взаємне порозуміння між собою та стає перешкодою в їх культурнім розвитку. Але тільки соціалізм зможе побороти ся перешкодою, а буде він мусів довго відділювати, поки йому вдасть ся підняти всі народні маси на так високий ступінь освіти, щоби він поробив притім замітні поступи.

Однак вже тепер мусимо ми усвідомити собі, що наша інтернаціональність не уявляє з себе якогось окремого роду націоналізму, який відріжняєть ся від міщанського лише тільки тим, що не виступає агресивно, як сей, тільки признає кожній нації ті самі права, до яких сам змагає з огляду на свою власну націю, та притім признає кожній з них повну суверенність. Сей погляд, який переносить основну точку анархізму з одиниць на нації, не числить ся з тісною культурною спільністю, яка існує поміж націями модерної культури. Сі останні творять в дійсности економічно й культурно одно одинокі суспільне тіло, якого успішний розвиток полягає на гармонійнім співділанню всіх його частин, що дасть ся досягнути тільки тоді, коли кожний підпорядкуєть ся цілості. Соціалістичний інтернаціонал не творить якогось конгломерату суверенних націй, з котрих кожда може робити, що їй подобаєть ся, під умовою, що не буде нарушувати рівноправности других націй, — тільки один організм, який функціонує тим досконаліше, чим легше порозумівають ся його частини й чим більше однодушно ділають вони після спільного пляну.

Сього погляду є певно також і Отто Бауер. Однак він у нього затрачуєть ся поза його підчеркуваннем національної культури й суверенности. А ся справа становить таку сторону національного питання, яку якраз в соціалістичнім творі, що розвиває загальну теорію нації, треба було конечно піднести і висвітлити.

У нього виступає тільки та сторона демократичного руху, яка може подекуди довести до скріплення національного моменту.

4. Національна держава.

Ми бачили, що купці та освічені верстви стають посередниками інтернаціональної культурної спільності. Рівночасно одначе стають вони також і найвизначнішими носителями національної самосвідомості, яка кріпшає й зростає серед народу чим-раз більше терену в тій самій мірі, в якій розвивають ся інтернаціональні зносини й інтернаціональна культурна спільність.

Чим більше продукція стає продукцією товарів, тим менше можуть поодиноким одиницям вистарчити їх теперішні средства особистих зносин, особистої памяти та традиції, як також методи обчислювання в голові, що все було достаточним, як довго кожде селянське господарство продукувало на спосіб батьків і витворювало само собі властиво все те, чого потребував мужик. Тепер-же розходиться о те, щоби вміти виставляти й зладжувати більше скомпліковані обрахунки, які можна зробити тільки на папері, щоби вміти усталювати на папері права й обовязки, списувати документи та їх вміло читати, подавати письменні звістки та їх вміло перечитувати; без листів, календара, ба навіть і без часописей не обійдеться ся сьогодні вже навіть і мужик.

Коли передтим усього того, що було потрібне до життя виучував ся син від батька, а дочка в домашнім господарстві матери, то тепер потрібно до сього школи. Коли далі ся остання була перед тим привілеєм посідаючих клас, то тепер є певний степень шкільного образования цілого народу конечною передумовою для успішного розвитку цілої суспільності. Одначе се образование обмежується ся тільки до найконечнійшої міри, на вивчення чужих мов не має нарід часу. Коли висші школи служать між иньшим все також і до вивчення важних культурних мов крім своєї власної, то народна школа є з самого вже заложення школою чисто національною. Нарід не хоче й не може побирати науки в иньшій мові, як у своїй власній. Він домагається ся вчителів власної нації, яких відразу розуміє.

Одначе з розвитком продукції й наук повстає серед народної маси потреба також і иньших інтелігентів, а не лиш тільки вчителів. З осібна серед дрібних посідачів, серед мужиків, крамарів і ремісників потреба адвокатів, а серед усіх — потреба лікарів. Так само і з ними може порозумівати ся нарід тільки тоді, коли вони говорять його власною мовою.

Але врешті повстає тепер для народних мас враз з поширенням знання читання і писання серед них, також і

можність приймати принайменше частинну участь у висшій культурі, о скільки вона поширюється ся письмом і друком.

Ся культура інтернаціональна, але народна маса, яка говорить тільки одною мовою, може брати в ній участь тільки в тій мірі, в якій язикова культура дістає національну форму. Язикові витвори інтернаціональної культури тільки тоді зможуть зійти в народні маси та знайти серед них зрозуміння та поширення, коли національні письменники їх передтим переймуть і зрештучують в національній формі.

Таким способом зростає в народі в міру поступаючого розвитку товарної продукції потреба класи інтелігенції, яка говорить його власною мовою, потреба інтелігенції національної, а змагання до язикової культури приймає форму змагання до формально національної культури, хоча-би її зміст мав не знати який інтернаціональний характер.

Коли в нації розбуджується ся потреба національної класи інтелігенції, то знова в лоні сеї класи виростає змагання до великої, освіченої нації. Величина нації, до якої належить ся, не є рівнодушною ні для одного її члена в межах капіталістичного способу продукції, найменше вже для сучасних клас, а навіть також і для робітника. Сей так само виходить, при таких самих иньших даних, тим ліпше, чим більшою є його нація; тим ширшим є простір його свободного руху. Правда, він може виїмігрувати також і поза межі сього простору та знайти собі зисковну працю, але-ж він стоїть тоді в більшій залежності від капіталіста та може тяжше порозумівати ся зі своїми товаришами в такому краю, де не говорять його мовою. А так само і для капіталіста приносить се значні користи, коли він належить до великої нації — ми не говоримо тут ще про державу. Люде, які говорять його власною мовою, купують радше в нього, як у чужинця. Але остаточно ще ся язикова порешкода дасть ся якось усунути та й пролетар зуміє легко навчити ся з чужої мови на стільки, скільки потребує, щоби вміти знайти ся серед иньшої нації.

Але натомість далеко більше, як сеї оба, заінтересований в величині своєї нації інтелігент. Для нього є мова щось більше, як просте средство порозумівання в суспільних зносинах, вона є для нього одним з найважніших, навіть часто одиноким, знярядом, тай то таким, якого він ледви чи зможе замінити на иньший. Коли капіталіст і пролетар зуміє навчити ся без великого труду з чужої мови на стільки, на скільки йому се конечно, щоби при її помочи порозуміти ся, то інтелігентови се в найбільшій часті випадків не вистарчає. Поет, так само як бесідник,

чи се буде політик, чи правник, чи духовник, мусить володіти своєю мовою в цілій її силі та тонкості, в цілій її повні та звучності, а знова-ж чоловік науки мусить володіти нею в її ясності та точності. Чим більша досконалість його мови, тим більші — очевидно все при таких самих інших даних — успіхи інтелігента. Поминаючи нечисленні, особливо одарені одиниці, доходить ся одначе до такого повного володіння мовою тільки тоді, коли послуговало ся нею від малої дитини. При нинішнім способі виховання можна отже володіти майстерно з правилами тільки матірною мовою. Інтелігент мусить виучувати ся чужих мов, коли хоче присвоїти собі витвори інтернаціональної культури; одначе о скільки він сам хоче причинити ся до сеї культури, то він може се найчастійше зробити тільки в матірній мові. Його авдіторію творить отже передусім тільки його власна нація. Щасливий той інтелігент, який належить до великої нації або навіть до такої, якої мова стала мовою світовою. В сім останнім випадку говорить він до цілого світа. Натомість інтелігент, який належить до малої нації, а ще в додатку до нації вбогої, відсталої, яка має лиш незначне число освічених в своїх рядах, може що правда присвоїти собі інтернаціональну культуру в найповнійших розмірах чорез вивченє чужих мов, одначе для своїх власних причинків до культури не знайде він часто зовсім ніякої публіки, хоча-би вони й були найгеніальніші та наймогутнійші. Або він буде змушений послугувати ся чужою мовою, в якій він зможе виразити свої духові плоди тільки в дуже недосконалій формі.

Тому ніхто не змагає до величи своєї нації так гаряче, як власне інтелігент, особливо, коли він походить з малої нації. Якраз ті самі освічені круги, які як найпильнійше виучують чужі мови та стоять під найсильнішим впливом інтернаціональної культури, вони власне найбільше дбають про чистоту своєї власної мови та старають ся о поширенє її обсягу ділання, о виперте заграничної лектури. Одним словом, найбільше інтернаціональні елементи в нації є одночасно також в ній найбільше національними.

Але національні почування скріпляють ся ще більше наслідком повстання модерної держави, яка впливає з тої самої причини, що й зріст інтернаціональних взаємин: а власне з капіталістичного способу продукції.

В середних віках складала ся держава з численних малих кантонів та округів, граничних мархій, які правили самі собою, були економічно незалежні, а з державною властю були повязані тільки тонкими нитками залежності. В кождім із сих суспільних витворів панувала зовсім природно тільки одна мова. Алеж-бо й не заходила зовсім ні-

яка потреба, щоби всі ті окремі організми, що творили державу, говорили тою самою мовою. Державна власть мала так мало діла з внутрішньою адміністрацією поодиноких округів і кантонів, що їх многоязичність не спричинювала ніякої помітної негодди. Також і підчас війни борювався контингент кожного з сих малих громадських організацій окремою групою, а тодішня тактика не була ще так розвинена, щоби заходила підчас якої битви конечна потреба виконувати такі хитрі стратегічні еволюції, які вимагали-би взаємного порозуміння поміж військами та поміж офіцерами ріжних контингентів. Військо могло виповнити свою задачу без великих трудностей так само добре й тоді, коли в його рядах панувала многоязичність.

Сей стан річей змінив ся, коли капіталізм приніс зі собою грошеву господарку, коли поодинокі кантони й округи ввійшли зі собою в тісніші економічні зносини, а рівночасно також на місце самоуправи малих публичних організацій вступила адміністрація при помочи апарату сентралізованої, платної бюрократії, на місце-ж фєвдального війська васалів — осібний платний військовий стан. Що правда, сей останний ще й тепер давав ся поки-що погодити з фактом многоязичности. Очевидно, що тепер розпало ся військо на всілякі роди оружа, а кождий з них ще на підрозділи, які мусіли пляново й згідно зі собою працювати та з яких кождий мав виконувати підчас битви після пляну полководця найріжнородніші, часто навіть дуже складні еволюції. Але все таки були се завжди ще тісно збиті маси, що мали тут порушати ся, військо було механізмом, але не організмом, а його рухи, вивчені передтим старанно на полі вправ, були натури простоскладної, шабьоновної, повторяли ся все в той сам спосіб і виконували ся безпроволочно, як тільки впали дотичні слова команди. Мова команди та мова виспих офіцерів мусіла бути одноцільна. Зрештою одначе міг собі кождий жовнір говорити мовою, якою хотів.

Важнішим стало питанє одноязичности для бюрократії, якій припали тепер найважніші та найріжнородніші справи судівництва, поліції, як також справи економічні, митові, комунікаційні, податкові і т. д., які вимагали часто довгих поясень і справоздань. Означало се безконечне утрудненє та спинюванє в полагоджуванню державних справ, коли цілий бюрократичний апарат не говорив тою самою мовою. Тому-то сентралізований бюрократичний абсолютизм намагав ся всюди завести одноязичність в державній адміністрації.

Одначе бюрократи мусіли розмовляти не тільки поміж собою, але також і з населенєм, в рухи якого поліційна

держава вмішувала ся на кождім кроці. До сього було потреба, щоби також і репрезентант держави розумів мову населення. Так само важною як одноязичність в бюрократії стала тепер справа одностайности мови також і серед народу.

Тому вже абсолютна держава вісімнадцятого століття зміряє до того, щоби стати національною державою, в якій границях говорять тільки одною мовою. Вона шукає за новими здобутками найрадше в таких околицях, в яких говорять такою самою мовою, яка панує в її власних границях. З другої сторони одначе намагаєть ся вона накинути пануючу мову тим з поміж своїх підданих, які нею не володіють, послугуючи ся притім передовсім помічу школи. Адже-ж вірено тоді загально — а ще й нині вірять в се деякі бюрократи, — що школа може людину сформувати зовсім так, як бажають собі сього її керівителі. В ріжних випадках удало ся дійсно перевести таке національне нівельованне, що правда не через школу, тільки наслідком взаїмних зносин в межах держави.

Одначе там, де взаїмні зносини не мали на стільки сили, щоби наклонити членів чужих язикових спільностей до уживання пануючої мови, там викликали змагання бюрократії до язикового уодностайнення якраз противні наслідки, як вони мали на меті. Чужі нації почали тепер почувати себе давленими та насилуваними. Уділюванне науки в пануючій мові являло ся для них тільки даремною тратою сили та часу їх дітей, які не могли-ж робити в ній ніяких поступів, воно було для них рівнозначним з позбавленнем їх дійсної, позиточної науки, якої вони конечно потребували. А коли чи в урядах чи перед судом вели ся розправи в пануючій мові, то члени иньших націй знаходили ся теж в некористнім положенню. Крім сього мали члени нації, якої мова творила мову державну, вже відразу з самої природи річей перевагу в лоні бюрократії, над членами иньших націй, навіть при цілковитім рівноуправненню всіх націй, через те, що вони володіли відразу вже тою мовою, якої їх товариші з иньших націй мусіли доперва з трудом виучувати ся. До того ще треба додати й обставину, що для членів пануючої нації стояли відразу отвором усі можливі средства образования, які для членів иньших націй оставали ся доти недоступними, доки вони не зуміли присвоїти собі знання пануючої мови в державі. Перехід синів ремісників і мужиків в ряди бюрократії став для націй, які не говорили державною мовою, незвичайно трудною річю.

Таким способом повстає в таких націях в лоні держав з мішаним національно населенням ворожий державі на-

стрій, одначе не воржнеча проти всякої держави взагалі, тільки проти тої, в якій вони живуть, повстає змагання до відірвання від неї на те, щоби як самостійна нація — евентуально враз з одноплемінниками, які ділять таку саму долю в сусідній державі — з'організувати ся в самостійну державу. Так само як в пануючій нації, так теж і в поневоленій родить ся стремління до національної держави.

Се стремління зміцняєть ся ще більше наслідком появи демократичного руху, який родить ся з невідкличною конечністю на певній висоті розвитку капіталізму з одної сторони, змагання кляси капіталістів захопити державну власть в свої руки та зробити її послушною своїм інтересам, а з другої сторони з поступу освіти серед робучих кляс, ремісників, мужиків, робітників, та зі зросту їх взаїмних зносин. врешті з розвитку почти і преси, що все перемагає поволи їх льокальну вузькоглядність та заціплює в них інтерес до державної, а навіть і світової політики.

Так-то повстає демократичний рух, себ-то змагання замінити з одної сторони бюрократію самоуправною менших адміністраційних одиниць, а з другої сторони, піддати державну бюрократію контролі, о скільки вона не може бути замінена в повисший спосіб, кермувати нею при помочи і за посередництвом центрального парламенту.

Там де бюрократія і нарід належать до ріжних націй, заострюєть ся тепер антагонізм між ними обоїми. З другої сторони одначе стає змагання до сотворення парламенту одначасно також і змаганням до сотворення парламенту національного, бо тільки такий може відповісти потребам нації й тільки в такому може нація дійти дійсно до слова. Так, як бюрократія мусить бути одноязичним механізмом, коли має працювати справно, без отяжілости та внутрішнього тертя, так само мусить бути ним також і парламент, який-жеж і має свою назву від говореня. *)

Можна очевидно дозволити, щоби кождий посол виголосив в парламенті свою промову довільною мовою; одначе який-же вона має мати вплив, коли загал слухачів її зовсім не зрозуміє? Як має бути можливою яка небудь позиточна й плідна дебата або як може існувати який небудь правильний провід нарадами, коли председатель не розуміє, що говорять послы і коли одна часть членів парламенту не розуміє, що говорить друга або що заряджує председатель?

Вже на деяких наших інтернаціональних конгресах повставали величезні труднощі в нарадах, а прецінь ведуть ся на них наради тільки в трьох світових мовах, якими говорить багато з присутних, які є відомі кождому

*) По французьки parler = говорити. Ув. пер.

предсідателеви, і наради тягнуть ся тільки через вісім днів на тему загальних основних справ. А тепер уявм собі парламент, в яким один говорить по угорськи, другий по хорватськи, третій по румунськи, четвертий по німецьки. Ніхто не розуміє другого, предсідатель володіє тільки угорською мовою. І в сей спосіб мають вести ся наради близько через двіста днів в році, не тільки в повній палаті, але й по комісіях, не тільки про загальні основні справи, що до яких кожний учасник нарад вже відразу досить з'орієнтований, але й про поодинокі параграфи скомплікованого проєкту закона!

Одначе не тільки з погляду населення і демократичних засад, але також з погляду самого правительства є се тепер, в часах парламентаризму та демократії, ще більше як в часах бюрократичного абсолютизму необхідною річю, щоби держава була національно одноцільна.

Трудности та завданя правительств збільшають ся в модерній державі; вони потребують чимраз більше одноцільної бюрократії; тимчасом національні розбіжности та аспірації грозять їй чимраз більше розбиттєм на атоми, внутрішнім розкладом. А не вигідна для правительств демократія кріпшає якраз там, де вона сходить ся разом з націоналізмом покривджених націй. Врешті стає чимраз більше пекучою потреба впровадити одностайність мови також і в армії. В модернім способі ведення війни дістають малі відділи чимраз більше власної ініціативи та свободи рухів і кожний з них стає чимраз більше та частійше перед konieczністю примінювати ся швидко до змінюючих ся обставин. З механізму стає армія організмом. Величезним, але дуже вразливим організмом, якого справне фунґуваннє залежить в великій мірі від того, щоби офіцери не тільки вміли гукнути рядовикам кілька слів команди, але щоби вони стояли в безнастаннім порозумінню з рядовиками та ділили ся взаємно своїми спостереженнями. А не вистарчає ще, щоби офіцер порозумівав ся тільки зі своїми власними людьми. Серед замішання модерної битви поодинокі полки можуть легко зовсім перемішати ся зі собою, офіцери відлучити ся від своїх військ та бути приділеними до зовсім иньших. Які-ж трудности потягне се за собою, коли кожний полк говорить иньшою мовою!

Ми не можемо писати тут цілої книги, тому мусимо вдоволити ся деякими зазначеннями того великого значіння, якого набирає в модерній державі одностайність мови. З сього бачимо ясно з одної сторони, як величезну вагу має для сеї держави обставина, щоби вона складала ся з одної одино-

кої національності, а з другої знова сторони, як незвичайно важною річю є се для кожної нації, щоби вона була з'організована в свою власну державу.

На жаль, як дотично нації, так і держави, не взяв Отто Бауер в достаточній мірі під увагу значіннє мови. В змаганнях до сотворення національної держави бачить він тільки прояв самооборони перед всяким чужинецьким пануваннєм, як також потребу капіталізму здобути собі широкий внутрішній ринок збуту; а врешті бачить він в них наслідки впливу революційного націоналізму міщанства, яке хоче доцільно устроїти державу, вважаючи її за штучний, а націю за природний витвір, і для того намагаєть ся приспособити державу до нації.

Річ певна, що всі ті мотиви мали свій певний вплив, але їх ще замало, щоби пояснити величезну силу принципу національності в модернім політичнім життю. Тільки той, хто візьме під увагу те велике значіннє, яке має для держави справа мови, зможе оцінити в цілій повні сїю силу, з якою даєть ся відчувати в політиці наших часів принцип національності.

Одначе не є се ніякий припадок, коли Отто Бауер недоцінює сили стремлїнь до сотворення національної держави. Його любов належить до многонаціональної держави (Nationalitätenstaat). Зробити її здатною до життя та милою до замешкання — ось його гаряче стараннє, і до сеї власне ціли зміряють його дослїди над сутю та життєм нації.

5. Многонаціональна держава.

Національна держава є найбільше для модерних відносин відповідною формою держави, такою, в якій вона може найлекше виповнювати свої завдання. Але не кожній державі судило ся осягнути сїю форму. Як у модернім способі продукції все ще таки лишили ся численні господарські методи з часів фєвдалізму, а навіть з часів примітивного комунізму, так само теж подібуюмо в устрою та складі сучасних держав останки тих часів, коли держава могла складати ся з найріжнородніших національних складових частин, без ніякого зменшення своєї сили, без ніяких надзвичайних внутрішних потрясень та противенств. Навіть національні держави носять в собі нераз останки давної многонаціональної держави. Побіч них одначе існують держави, які в цілости остали ся державами многонаціональними.

Всі вони є державами, яких внутрішній уклад остав ся з яких-небудь причин відсталим або ненормальним. Се видно ясно дотично Туреччини та Росії, одначе воно від-

носить ся також і до двох економічно високо стоячих держав, а власне до Бельгії й Швейцарії. Обі вони є неутральними державами, обі завдячують своє існування — так само як Туреччина — не в малій мірі сій обставині, що ніякий їх сусід не хоче віддати їх другому. Се відносить ся особливо до Бельгії. Як Франція, так і Голандія острили собі на неї зуби в сімнадцятім і вісімнадцятім століттях. Коли-би вона досить вчасно, ще десь в сімнадцятім столітті, стала французькою власністю, то певно була-би одержала цілковито французький характер. І навпаки, коли-би вона тоді перейшла була на трівку власність Голандії, тоді були-би флямандці утворили разом з Голандцями одну одноцільну націю, яка може-би була з'асимілювала Вальонців. Але Франція не хотіла віддати Бельгії нікому другому, а тимчасом задрієть інших великих держав не допустила її саму до того, щоби вона могла придбати її собі, бо через те її сила занадто скріпила ся би. Особливо Англія мусіла все виступати проти сього, бо Антверпія є одною з найбільших пристаней Європи, положеною до того ще якраз проти гирла Темзи. Велика держава, яка-би знайшла ся в посіданню сеї пристани та устя Шельди, стала-би небезпечним сусідом для імперії островів, бо її ні звідки иньше не можна-би було успішніше заатакувати, як власне звідси. Так-то мусіла Бельгія остати ся маленькою самостійною державою, будучи мячом до гри для великих держав; не можна було перевести в життє тенденції до прилучення її до котрої з національних держав. Через те, що дві держави, Франція і Голандія тягнули її кожда до себе, вона так і остала ся на половину долішно-німецькою; з її 7 мільонів мешканців говорить 42 процент тільки по флямандськи, а 38 процент тільки по французьки.

Вже не таким мячом до гри була для сусідів Швейцарія. Крім їх задрости відіграла тут значну роль при захованню її незалежності також ще войовничість її мешканців, як також розмірна вбогість та недоступність найбільшої частини її державного простору. Одначе власне якраз та сама недоступність була рівночасно й перешкодою в її політичним розвитку. Товариш Реннер хотів би зробити з Австрії „монархічну Швейцарію“ — республіку з Франц Йосифом на чолі. Одначе чи хотів-би він переціпити також і суверенність (швейцарських) кантонів, зпоміж яких кождий дотепер ще заховав свою власну правну структуру? Аджеж якраз те саме, що Отто Бауер і Реннер так завзято поборюють, і зовсім слушно, а власне федералізм „історично-політичних індивідуальностей“, се значить в перекладі з австрійської мови на німецьку, федералізм пере-

діставших ся з фєвдальних часів всяких державних витворів їх вітчизни, тих усіх королівств, князівств і архикнязівств, графських маркій та укняжених графств, все те знайде він в Швейцарії в найвисшій степені, де існує союз майже суверенних, законсервованих ще з фєвдальних часів маленьких держав, а зовсім не союз націй.

Швейцарія існує як многонаціональна держава без внутрішніх національних антагонізмів власне тому, що вона не є ані ніякою модерною ані одноцільною державою з одноцільною адміністрацією. Навіть її армія нагадує мимо доконаних обмежень прав поодиноких кантонів, все ще трохи фєвдальне військо, яке складало ся з контингентів поодиноких кантонів.

Як в Бельгії, так і в Швейцарії крім сього стоїть одначе з національного погляду справа далеко ліпше, як в Австрії. Бельгія має тільки дві мови, Швейцарія три, не вчисляючи сюди деяких малесеньких відломків інших націй. Але зпоміж двох Бельгійських мов одна є мовою світовою, якої вже відразу кождий освічений мусить вивчити ся. Тому-то й існує майже мільон Бельгійців, які володіють обома краєвими мовами — більшість з них мабуть флямандці. Зпоміж трьох швейцарських мов дві є мовами світовими, а одна, італійська, є культурною мовою першого степеня. Кождий, хто володіє тільки одною з тих мов, має перед собою розкритий багатий культурний скарб. Знання двох або навіть і всіх трьох краєвих мов не є тут ніяким тягаром, тільки зиском, до якого змагає кождий, кому тільки дозволяють на се обставини. Таким способом язиковий розділ не даєть ся відчувати тепер ані в армії ані в союзнім парламенті та перед судом, ані навіть в школі. Тільки що недавно описував Альгер Доза (Dauzat) в „Courrier Europeen“ (18. жовтня) відносини в деяких швейцарських громадах на німецько-французькій язиковій границі, які давнійше говорили по французьки, тепер-же говорять по німецьки, але шкільну науку побирають та проповіді вислухують все ще давним звичаєм в мові французькій. При далеко розширеній двоязичності не робить се власне ніяких трудностей.

Інакше знова стоїть справа в Росії, але й там вона трохи менше складна, як в Австрії. Росія — се сцентралізована велика держава з численними національностями, але основне ядро, переважаючу масу населення творять Москалі, иньші ж нації живуть головно на окраїнах держави. Зпоміж населення європейської Росії є 84 мільони москалів,*)

*) Автор вчисляє сюди в незнання справи очевидно й Українців Ув. пер.

проти яких стоїть 8 мільонів Поляків, 5 мільонів Жидів, 3 мільони Литовців, приблизно стількиж Фінляндців, 2 мільони Німців, по одному мільонові Вірмен та Румунів і т. д. Росія може зовсім безпечно наділити ці нації автономією, а навіть вони могли-би, о скільки лише замешкують збітою масою пристаючи до себе території, відлучити ся цілковито від головного краю, не нарушуючи через те ні трохи основ його істновання.

Інакше річ маєть ся в Австрії. Вона ріжнить ся від Швайцарії та Бельгії великою скількістю своїх націй; є їх девять, а коли почислити Словаків окремо від Чехів і Сербів окремо від Хорватів — одинайцять. А зпоміж мов усіх тих народів тільки одна є мовою світовою, іменно німецька, тільки одна така, що розкриває безпосередно значну частину інтернаціональної культури.

А знова від Росії ріжнить ся Австрія тим, що ні одна зпоміж її націй не має замітної чисельної переваги над другими, ні одна з них не замешкує центра держави. Німців є 11 мільонів, Малярів 9 мільонів, Чехів разом зі Словаками 8, Поляків і Українців по 4 мільони, майже стількиж Сербохорватів, Румунів 3, Словінців понад 1 мільон, Італійців майже 1 мільон. Вичислені при кінці нації живуть на окраїнах, але три великі нації, Німці, Мадяри та Чехословаки, розтягають ся кожда з них аж до центра держави. Недалеко Відня, в Прешбургу, стикають ся вони зі собою. Зпоміж усіх многонаціональних держав Європи, за винятком хіба європейської Туреччини, *) ніяка не знаходить ся з огляду на свої національності в так тяжким положенню, як Австрія. Вона не представляє якогось типу многонаціональної держави, для такої не існує взагалі ніякий тип; кожда з них се зовсім окремий для себе, особний факт. Вона містить в собі проблему національностей в її найбільше замотаній та найтяжшій формі.

6. Будучність Австрії.

Отто Бауер обговорює многонаціональну державу не взагалі як таку. Се й було-би таки тяжко. Він розсліджує тільки відносини Австрії, „найвисше розвиненої зпоміж усіх многонаціональних держав Європи“. Сі досліди становлять головну частину його праці, не тільки що до об'єму, але й що до змісту. Вони обнимають його найбільше блискучі та найліпше передумані партії. Хто хоче розуміти Австрію, той мусить побіч твору Реннера перестудіювати також і працю Бауера.

*) Брошура писана перед балканською війною 1912. року. Ув. пер.

Я мусів-би написати грубу книгу, коли-би хотів передати тут усі ті думки, які насувають мені виводи Бауера про Австрію. Тут я мушу від сього відступити, бо вже й так мої замітки стали понад міру обширні; а в багатьох точках, що до яких я мав-би тут висказати ся, потребував би я тільки повторити в иньшій звязи те, що я вже був давнійше сказав в своїх попередних статях про національне питання в Австрії.

Длятого я поминаю тут описи Бауера, як творила ся Австрія й як перемінювали ся її національні відносини, хоча як раз сі партії належать до найліпших в його книзі. Тут хочу я розглянути тільки се средство, яке він пропонує для виратовання позірно зовсім безнадійної ситуації Габсбурської монархії.

Можна думати собі про дальшу будучність Австрії як кому подобаєть ся — а в сій точці я дуже відбігаю від Бауера і Реннера, — певною річю є, що при теперішних відносинах сил держави нема обави, щоби вона незадовго розпала ся. Одначе так само певною річю є також факт, що її національні відносини стали неможливі до знесення та що вони незвичайно спинюють всякий соціальний та політичний поступ.

При капіталістичнім способі продукції має кожний суспільний організм тенденцію до безнастанного розросту. Як кожде поодиноке підприємство, так теж і кожда поодинока нація намагаєть ся розширити ся. Одначе в національній державі може нація зростати тільки лише через побільшення держави, а се є можливе в Європі виключно тільки дорогою війни. Але рівночасно стала буржуазія в Європі дуже миролюбива, вона боїть ся революції, а знає, що тепер в слід за всякою війною появляєть ся революція. Отсе одна з причин, для чого всі модерні держави переходять скільки лише можна до колоніальної політики та старають ся в сей спосіб побільшити свій державний простір. Се є все ще скорійше можливим, як розширюванне в самій Європі. Тимчасом не всі держави знаходять ся в тім положенню, щоби могли провадити успішну колоніальну політику. Вже Німеччина не мала можности, мимо своєї великої мілітарної та економічної сили, придбати собі такі колоніальні посілости, які мали-би дійсну вартість. Італія потерпіла зі своєю колоніальною політикою ганебну невдачу, а Росія мусіла рівнож дорого заплатити за свою східноазійську політику експанзії. Австрія надаєть ся до колоніальної політики наслідком свого географічного положення ще менше, як сі держави. Вона й не була на стільки нерозумна, щоби на неї зважити ся.

Однак в многонаціональній державі не становить теж розширення державного простору одинокого способу, щоби розширити простір нації. Це може так само добре стати ся дорогою відпирання інших націй в межах даної держави.

Боротьба національностей у нутрі Австрії відвертає інтерес її володарів та правлячих класів її народів від колоніальної політики й творить одну з причин, чому Австрія не перла ся до неї. З другої сторони однак мусить нестача всякої політики територіяльних здобутків для держави незвичайно заострювати взаємне змагання її народів до розширення в границях її державного простору.

В такій ситуації зросла австрійська соціальна демократія та стала політичною силою, яка має брати участь в політичній діяльності партій та націй. Вона не складала що-правда присяги на існування держави, але ся остання існує реально та не показує найменшої охоти зникнути з лиця землі перед настанням найближчої європейської революції. Однак се ще не вистарчає, коли соціальна демократія має програму тільки на випадок настання сього моменту, який може бути ближче або дальше, але якого поява на всякий спосіб не залежить від її впадоби. Вона мусить мати ще й програму для теперішности, для цілей практичної діяльності, як також для цілей пропаганди. Бо пропаганда діє є все успішніша від пропаганди слів, як тільки розуміти під пропагандою діє не пропаганду злочинів, але плідної та добре обдуманної практики.

Така програма можливих вже тепер до переведення реформ стрічає ся часто в багатьох точках з програмами реформ міщанських політиків. Однак соціальна демократія різниться ся в своїй щоденній, муравлиній діяльності на ґрунті існуючого устрою навіть від найдальше йдучих зпоміж сих політиків передовсім тою безоглядністю та енергією, з якою вона ставить та заступає свої домагання, а потім своїм ясним розумінням недостаточности всіх частинних реформ, які можуть собі бути не знати як позитивними та кінцевими, але які все викликають протидіяльність посідаючих класів, що вимагає знову нових боротьб і реформ. Ніяка частинна реформа на ґрунті приватної власности продукційних средств не є в силі змінити загальний характер модерного способу продукції та запевнити пролетаріатови зносне існування.

В такій державі як Австрія, мусить соціальна демократія до загальної програми, яку має спільну з братніми партіями інших країв, додати ще особну програму в справах національних.

Крім оглядів на пропаганду та на практичну діяльність, примушують її до сього ще згляди на справу організації. Спершу був в Австрії тільки німецький пролетаріат розвинений на стільки, щоби серед нього прийняла ся соціалістична пропаганда, але за час чотирох десятиліть сеї пропаганди одна національність держави за другою виступала в круг модерної інтернаціональної культури та витворювала з себе пролетаріат, який стремить до сеї культури, але може доступити до неї, о скільки се культура язикова, в нинішних часах тільки в формі національної культури в сей спосіб, що йому зробіть ся її доступною в мові його нації. Так-то мусить соціалістична пропаганда й її організація стати по формі національною, хоча по своїй змістові є вона інтернаціональною. Тому австрійська соціальна демократія потребує національної програми не тільки для держави, але також для партії й заводових спілок. Також і тут мусить вона сотворити форми, які-би уможливіляли згідну спільну діяльність різних націй в рамках тої самої організації.

Коли отже Бауер і Реннер означують як основу сеї програми автономію націй, то я вже з гори стою на тій самій точці погляду, бо я вже майже перед десяти літами вказав був в „Neue Zeit“ на „Федералізм націй“ як на одинокое средство, яке подекуди було-би в силі усунути принайменше найгірші національні противенства з дороги поступу („Neue Zeit“ XVI, 1, „Боротьба національностей і державне право в Австрії“ ст. 516 і д., 555 і д. і „Ще про боротьбу національностей в Австрії“ ст. 723 і д. Порівн. теж „Чеське державне право і соціальна демократія“ XVII, 1, ст. 397 і д. і „Кріза в Австрії“ XXII, 1, ст. 39 і д.)

Ся проблема стоїть в суперечности як до централізму так і до того федералізму, який хоче бути побудований на основі традиційного поділу на „королівства та краї“. Вона ні трохи не означає переможення ідеї національної держави, а є лиш приміненнем сеї ідеї до особливих відносин в Австрії, переминою сеї останньої в союз національних організацій — певного рода національних держав. Вона відкидає автономію королівств і країв власне якраз тому, що многі з них не є національними державами, тільки рівнож державами многонаціональними, часто в маленьких розмірах. Так наприклад обнімає малий Шлезк (в 1900 році) з не цілими 600.000 мешканців 280.000 Німців, 130.000 Чехів, 180.000 Поляків. Федералізм перенятих в спадку від історії „Королівств і країв“ не означав-би тут поділу Австрії на національні держави, а потягнув-би тільки за собою перенесення всіх тих площин тертя, які містить в собі многонаціональна

держава, з цілоти на часті, отже їх помноження та зріжно-роднення.

Але як-же уконститувати поодинокую націю? Найблизшою була-би засада, щоби усталити простір, який кожда нація замешкує, і віддати їй в його межах самоуправу їх національними справами.

Проти сього наводять Реннер і Бауер факт, що нації в Австрії не займають замкнених зовсім областей, тільки живуть переважно перемішані зі собою так, що їх стисле територіяльне розмежування не є можливе. Тому-то пропонують вони замість територіяльного принципу принцип особовий. Нації мали-би уконститувати ся незалежно від території як окремі корпорації, подібно як релігійні стоваришення.

Що правда, при переведенню сього принципу в життя показує ся, що нація не може існувати без території. Нехай там не знати скільки членів нації живе в суміш з иньшими національностями, ядро нації мусить все займати якусь компактну територію. Там-же концентрує ся (також) життя її мовної культури, а без безнастанного допливу з сеї території та без сталого впливання її мовної культури мусіли-би члени нації, що живуть розсіяно й у суміш з иньшими націями, незабаром затратити свою мовну спільність та національність.

Одначе мовна спільність, яка давніше була в як найтіснішій злуці з спільністю взаємних зносин, лишила ся, як ми вже се бачили, позаду поза розростом сеї останньої, стала в великій мірі від неї незалежною, і для того територіяльний уклад націй зробив ся зовсім відмінний від укладу економічних зносин. Сі останні лучать все прилягаючи до себе частини якогось географічного простору в одну цілість. В межах такого простору можуть одначе жити разом члени численних національностей, з другої знова сторони може якась нація розтягати свій національний простір через більшу скількість просторів, що становлять окремі економічні та торговельні осередки, через краї, які не раз навіть не граничать зі собою, тільки становлять національні острови.

Тому уклад держави відповідно до потреб економічних зносин або технічної культури прийме иньші форми, як його уклад відповідно до потреб мовних зносин або мовної культури. Перший буде мусів сформувати ся все після замкнених, географічно все докладно відграничених областей, другий-же буде часто обнімати відірвані полоси, буде знаходити ся в стані безнастанного вагання та буде потребувати примінення особового принципу, коли схоче допровадити до тісної злуки всіх членів якоїсь нації.

Реннер випрацював дуже подрібно в своїй книзі „Боротьба австрійських націй о державу“ незвичайно биструмний план організації Австрії на сих основах, який план акцептує також і Бауер. Після нього Австрія ділиться на округи, які самі собою правлять. Кождий з сих округів обнімає по можности тільки мешканців, приналежних до тої самої нації. Всі округи з тою самою національністю творять разом націю. Тут маємо уконститування нації на основі територіяльного принципу. Се обнімало-би на думку Реннера около девять десятих усіх округів. Остала-би ся ще одна десятина округів, в яких жили-би разом в більшій скількості дві або більше націй. До них примінюєть ся вже особовий принцип. В кождім зпоміж таких округів творять члени одної національності окрему для себе корпорацію, яка управляє сама своїми національними справами в окрузі. Всі такі корпорації з тою самою національністю прилучають ся до великого організму цілої нації, яка про всі свої національні справи становить сама. Але се справи не иньші, тільки справи мовної культури.

Слушно переносить Реннер на національності, яких уконститування він домагаєть ся, не всі державні функції, тільки лише такі, які служать мовній культурі, властиво тільки шкільництво. Для всіх иньших справ задержує він поділ держави на означені, повязані зі собою адміністраційні області, які кожда держава вже тепер має.

Так організуєть ся Австрія в двоякий спосіб, після областей взаємних зносин і після націй.

Ся подвійна організація — се дуже оригінальна та плідна думка, яка остаєть ся в високім степені гідною уваги навіть і для тих, котрі мали-би дещо до закинення поодиноким подробицям.

На жаль одначе я не можу поділяти того оптимізму, який оба наші австрійські товариші привязують до своїх проєктів. Бауер думає:

„Сей устрій, запроєктований Шпрінгером, кладе цілковито край боротьбі між націями о власть... Походу кляс не спиняє тепер ніяка вже більше національна ворожнеча“.

Так далеко я-би не йшов. Певна річ, що ніякий иньший устрій не є в силі так дуже злагоджувати національних спорів і протиділати боротьбі націй о власть, як власне устрій, запроєктований Шпрінгером. Одначе також і він не може усунути всіх площин тертя, навіть і в тій області, в якій автономія націй виступає в цілій повні, себто в області шкільництва.

Ся автономія вимагає, щоби кожда нація удержувала свої школи з власних засобів. Одначе в Австрії існують

дуже вбогі нації, а попри них нації багаті, се значить нації з значним числом багатих членів. Поміж німецькими капіталістами можна подібати найбільше та найчастійше таких, що тягнуть для себе надвартість з цілої Австрії, хоча вона зістала витворена також і иньшими націями. З другої сторони творить німецький Відень центр держави, там мають свій осідок усі державні центральні власти зі своїми доходами та своїм апаратом. Туди теж зїзджають ся врешті в зимі великі земельні власники, які там протрачують свої земельні ренти.

Попри се існують нації, які складають ся тільки з малоземельних селян, ремісників і пролетарів, у яких продуктивність праці наслідком технічної відсталости, часто також наслідком неврожайности їх краю, є мала, і які мусять через те віддавати цілу надвижку свого нужденного витвору понад свої низькі вимоги — державі та чужим експльоаторам.

Таким способом ріжницї що до багатства та податкової видатности є поміж поодинокими коронними краями дуже великі.

Після Равхберга*) платить пересічно безпосередних податків кожний Українець 3·5 корон, кожний Серб або Хорват 3·6 корон, тимчасом кожний Німець 22·4 корон (в Долішній Австрії навіть 42·6 корон!)

Тому шкільництво Українців і Далматинців випало би далеко мізернійше, як у Німців. Тому можна зовсім певно припустити, що вбогі нації стануть споглядати зависним оком на багаті та почнуть домагати ся від держави, щоб вона сю несправедливість вирівнала. Одначе кожде змагання в сїм напрямі мусять стрінити ся з опором Німців.

Ще тяжше дадуть ся виключити національні тертя в тих областях, для яких національна автономія не може мати обовязуючого значіння. Як на приклад буде стояти справа з державною мовою? Берненська програма в національній справі з 1899 року нашої австрійської братньої партії висказуєт ся про се дуже обережно:

„Ми не признаємо ніякого національного привілею, тому відкидаємо домагання одної державної мови; о скільки має бути потрібною яка посереднична мова, про се буде рішати державний парламент“.

Також Бауер і Реннер не кажуть про сю справу нічого докладнійшого, а прецінь се питання мови — все

*) Статистичні основи австрійської реформи виборчого права. Берно, Irrgang. 1·50 кор.

одно, чи будемо говорити про державну чи про посередничну мову — містить в своїм лоні найбільші конфлікти.

Пригадаймо собі тільки те значіння, якого набрала тепер справа одноцільної мови для армії. З чисто мілітарного погляду є її многоязичність чинником в найвисшій степені не вигідним. Коли вже не можна його усунути, то вже хіба найменше, при чім мусять обставати військова найвисша управа, є одноцільність мови команди для всіх членів армії, як також одноцільність „посередничної мови“ для офіцирів. Що одначе в такому стані річей містить ся певного рода покривдження для всіх тих націй, які говорять иньшою мовою, як ся мова команди та „посереднична“ — се річ ясна.

Але також і як внутрішня урядова мова бюрократії є одноцільна мова конечно потрібна. Вже й без того повільне та дрібничкове бюрократичне урядованне стало-би вже зовсім не до знесення, коли-би урядам прийшло зносити ся зі собою в ріжних мовах, а кожний зужитий при тім акт мав-би був бути виготовлений в ріжних мовах. А до того ще обсяг державної бюрократії зростає безнастанно. Подумаймо тільки про удержавленне залізниць. Також і тут знаходимо ми отже знова конечно покривдження усіх тих націй, яких мова не є рівночасно й внутрішньою урядовою мовою, тут лежить також матеріал до вічних національних конфліктів. А в парламенті? Також і тут усталоєт ся одна посереднична мова, без огляду на се, чи її ухвалено, чи ні, — і тою мовою, яка є відома більшости членів парламенту, будуть послы переважно послуговувати ся. Ті-ж, котрі нею не володіють, не зрозуміють, о що йде справа, а коли вони самі схотять забрати слово, то знова не зрозуміє ніхто їх. Предсідателі як теж і міністри мусять знати сю фактичну посередничну мову — всі ті, що її не розуміють, знаходять ся отже також і в сїм напрямі в гіршій положенню. Покривдені нації старають ся вправді ріжними маніпуляціями та домаганнями відзискати назад рівноправність, але не можуть нічого иньшого осягнути, як тільки підсичувати невдоволення.

Врешті може центральне правительство також і при надаваню особистих або льокальних користей — посад та титулів, будов залізниць і каналів і т. д. — відносити ся до поодиноких націй прихильно або навпаки їх кривдити.

Тою мовою, яка в Австрії вже з гори є назначена сповняти роль посередничної та державної мови й не може бути заступлена ніякою иньшою, є мова німецька не тільки як мова найсильнійшої та економічно найвисше розвиненої нації, але також як одинока світова мова з по-

між усіх австрійських мов, як та мова, якої мусить на всякий спосіб вивчити ся кождий інтелігент в державі, коли хоче узискати доступ до модерної культури.

Одначе через те саме й сказано вже, що ті елементи, які володіють німецькою мовою, будуть мати в Австрії все користнійше становище від иньших. Вони є одиницями, яким стоять отвором усі найвисші становища в державі, одиницями, які нею правлять, які ведуть провід в армії, які впливають на парламентарні рішення.

Се упривілейованне, яке лежить в природі річей та не дасть ся усунути ніякою зміною конституції, буде все викликувати зависть та невдоволенне не-Німців. Є се виключеною річю, щоби можна знайти таку конституцію, яка усунула-би що до Австрії цілковито боротьбу націй о власть в державі.

Одначе одно міг-би зробити проєктований Реннером державний устрій: він міг-би покласти кінець боротьбі націй о школу, як теж о власть в межах громад і округів, тій найбільше дрібничковій та злосливій породі національної боротьби, яка має найбільший вплив на велику частину маси, а власне на дрібноміщанські та селянські елементи. Вправді боротьба націй о власть в державі не була-би ще через те цілковито усунена, одначе вона була-би з одної сторони ограничена до великих цілей, а з другої сторони до таких цілей, які широких мас населення не багато й обходять. Тоді повстала-би можливість заінтересувати їх до иньших питань більше як до національних, а де вже національна боротьба стала-би неминучою, там могла-би вона стратити свою остроту, а тоді національна вражливість зменшала ся би та перестала-би затемняти погляд на те, що доцільне та можливе.

Австрійська многонаціональна держава не осягнула би в сей спосіб ще височини та справности держави національної, одначе вона підняла ся би на всякий випадок на найвисший уровень, який є взагалі досяжний для многонаціональної держави.

Не можна одначе думати, що тоді вже розкрив ся би широкий шлях для великої та плідної реформаторської діяльності. Так неначе тільки національні спори її спинювали! Ми бачимо, як неплідним став усюди міщанський парламентаризм завдяки нинішній політичній та соціалній ситуації ріжних верств буржуазії. Тут ми не можемо сього об'основувати, се вимагає окремого для себе розгляду. Одначе сам факт не підлягає ніякому сумнівови. Ми потребуємо тільки пригадати собі ту безсильність навіть міщанського радикалізму, який тепер панує у Франції та Англії. Як-жеж можна тут ожидати чогось більшого від австрій-

ського парламенту? Боротьба національностей надає тут безсильності міщанського парламентаризму тільки ще особливий характер і ще більше її скріпляє.

Одначе власне якраз з причини сеї безсильності являєть ся для нас ще річю як найбільше сумнівною, чи дасть ся коли-небудь перевести в життє автономію націй в сей спосіб, як се пропонують Бауер і Реннер, заки ще пролетаріят здобуде політичну власть. Бо одиноко тільки сей заступає з цілою силою та рішучістю домагання національної автономії. Сам Бауер мусить признати факт, що національні противенства запустили дуже глибоке корінне серед иньших клас, одначе він сподієть ся, що національна боротьба стане врешті невиносимою для всіх.

„Не з мирного успособлення народів і клас, тільки з безнастанно зростаючої національної ненависти, з щораз-то більше зростаючого огірчення та завзяття національних боротьб, з цілковитого застановлення всякої діяльності всіх законодавчих корпорацій, наберуть протитенденції, які змагають до національного мира, зростаючої сили та більш означений зміст. Національна боротьба є творцем національної автономії“ (ст. 594.)

Покищо отже сподієть ся Бауер навіть заострення національних противенств. Певна річ, що вони будуть чимраз сильнійше викликувати тугу до національного мира. Одначе сим ще не сказано, щоби вони наводили на міщанські класи тугу власне якраз до того виходу, який пропонує соціална демократія. Визискуючі класи почувають всі без виїмку непереможну відразу до льокальної самоуправи, яку вони ненавидять далеко більше, як загальне право голосування до центрального парламенту. Вони сподіють ся, що тут пролетаріят ще на довгі часи буде в зникаючій меншості супроти мужиків і дрібного міщанства. Тимчасом істнує вже багато промислових околиць, в яких переважає пролетаріят. Як правдоподібним є заострення національних боротьб в найближшій будучности, так неправдоподібним знова є навернення буржуазії до ідеї демократичної самоуправи.

Побіч буржуазії являть ся в Австрії впливовим чинником також бюрократія. На неї та на її голову, себ-то на корону, числять отже Бауер і Реннер в особливо високій мірі. Без автономії націй, говорять вони, клонить ся держава до упадку, отже бюрократія та монархія, які найбільше заінтересовані в удержанню держави, мусять заступати ся за автономію націй та розвивати на сїм полі діяльність в тім самім напрямі, що й соціална демократія. Рівнобіжна діяльність сих обох чинників, які довели щойно

боротьбу за виборче право до так щасливого кінця, мусить поступати наперед і надалі, а особливо розвиток річей на Угорщині мусить її прискіпити:

„Внутрішні сили в державі пруть до цезаризму, який робить думку демократичної рівності та національної свободи зарядом влади корони“.
(ст. 436.)

А перед тим:

„Конечність держави жити та удержати ся при життю є сильніша від жажди пановання бюрократії! Як тільки бюрократія вже не зможе більше правити роздертою національними боротьбами Австрією, тоді вона сама буде ще закликати народ до співучасті в управі державою.“
(ст. 403.)

Се являєть ся для мене просто ілюзією, а до того ще ілюзією небезпечною. Вона суперечить всякому історичному досвідові. Або може маємо припустити, що Габсбурґи та їх бюрократія осінені особливо божою ласкою?

Не можна давати ся зводити на манівці фактом, що корона поперла була справу виборчої реформи. Поминім вже тут цілковито питання, який вплив мала російська революція на сей факт — російські жовтневі дні 1905 року та нечайне одушевлення австрійського правительства для загального й безпосередного права голосовання, до якого воно що-йно тільки недавно було віднесло ся цілковито негативно, сходять ся хронологічно цілковито разом. Одначе через реформу виборчого права не зрело ся правительство ні на один волосок зі своєї влади та зі своїх прав. Виборча реформа була переведена не коштом бюрократії та корони, тільки коштом передовсім шляхти. Загальне й рівне право голосовання було все улюбленим знарядом „цезаризму“, говорячи словами Бауера. Одначе ніколи не прийшло-би було на думку французьким або німецьким соціалістам почувати за введення виборчої реформи якусь особливу вдяку для Наполеона III зглядно для Бісмарка, або витягати з того висновок, що від сих володарів можна сподівати ся „демократичної рівності“ та „національної свободи“.

Певно, цезаризм зміряє до певної рівності, а власне до такої самої безсильності всіх кляс супроти правительства та його знарядів влади, себ-то бюрократії та армії. Власне якраз на те, щоби спровадити сю безсильність, щоби певні висші кляси зашахувати низшими клясами, являєть ся для цезаризму загальне й рівне виборче право серед певних відносин відповідним средством. Але воно є відповідним средством тільки тоді, коли він може рівно-

часно спустити ся на бюрократію та на армію, коли вони обі панують всевладно та стоять йому без огранічення до диспозиції. Проти всякого огранічення бюрократичної влади демократизацією адміністрації боронила ся все й всюди бюрократична монархія як найенергічніше, без огляду на те, чи вона мала цезаристичний, чи який иньший характер. Найскорше ще може вона погодити ся з льокальною самоуправою — одначе тільки по селах — в чисто аграрнім краю. Там центральна власть через те не ослабить ся. Сільський демократичний комунізм є, як звісно, основою орієнтального деспотизму. Але в краю з численним міським населенем, що більше, з сильним пролетаріатом, означає навпаки широка льокальна самоуправа особливо для більших областей, як н. пр. округів, які обнимають численні громади — таку небезпеку для абсолютної влади центрального правительства, що воно ніколи на се добровільно не згодить ся.

А Бауер та Реннер сподіють ся, що вона буде рука в руку з пролетаріатом змагати енергічно до такого стану річей!

Також і угорські відносини не змінюють нічого в сій огляді. Очевидно, що існує там таке політичне положення, яке вимагає в інтересі корони переведення виборчої реформи в напрямі загального і рівного права голосовання, а вимагає ще більше пекучо як по сій стороні Литави. Те, що Бауер і Реннер говорять про сю ситуацію та про її причини, є знамените. Похвала, якою з приводу сього Мерінґ наділює працю Реннера, є вповні заслужена. Бауер доповняє та справляє її в одній важній точці.

Як західня Австрія, так теж і Угорщина стає тепер чимраз більше ареною дикої національної боротьби. Коли нації, які становлять більшість в краю, Словаки, Румуни, полудневі Славяне та Німці, зносили дотепер терпеливо пановання малярської шляхти, то тепер вони пробуджують ся з поступом економічного розвитку до свідомого національного життя та починають бурити ся проти своєї безправности.

В сій точці стрічають ся вони з династією, яка рівнож веде боротьбу з тою самою малярською шляхтою, бо ся остання не була ніколи типом сервілістичної двірської шляхти, тільки виступала все енергічно проти монархії так само, як от хочби її пруська товаришка. І так само як ся, домагаєть ся вона з криком державної помочі для себе та всякого рода любовних дарунків. Притім є вона ненаситна та посуваєть ся в своїх домаганнях чимраз дальше, остачючи під напором чимраз більше зростаючої (матеріальної) руїни. Так дійшла вона тепер аж до границі, якої пере-

ступлення вона бурливо домагається, через яку однак корона за нею піти вже не може. Угорська шляхта хотіла-би загорнути для себе монополію на офіцерські посади в угорських полках, отже завести угорську мову в команді. Однак в інтересі одноцілності армії мусить корона тримати ся й на далі німецької службової мови. Кождий монарх відчуває ся прецінь в першій лнії передовсім і все найвисшим вождом. Тут лежить корінь його влади, а тому, хто його на сій тоці нарушує, виповідає він війну.

Але угорська мова в команді зовсім ще не вистарчає для угорської дрібної шляхти. Посади, які стоять для них отвором в бюрократії та армії, не вистарчають для них і для їх рівно численних як і голодних потомків. Вони хотять ще більше добре платних посад, а до сього потребують вони розвиненого промислу. І тому треба його всіма силами як найскорше витворити, тому домагають ся вони такої митової політики, яка хоронила-би його перед австрійським промислом. Отже побіч військового розділу Угорщини від Австрії ще й економічний. Ще тільки династія має сполучувати обі частини. Але на як довго? Приклад Норвегії показує, як легко дасть ся розірвати звязь персональної унії, коли обі частини мають суперечні зі собою інтереси. Таким способом прогалина поміж Габсбургами й угорською шляхтою стає чимраз глибша.

В боротьбі сих обох чинників знаходить отже корона в поневоленних угорських національностях бажаного союзника. Вона мусить передовсім змагати до того, щоби їх скріпити. Де сеї цілі надаєт ся незвичайно власне загальне й рівне виборче право. Тому то на Угорщині, а не в Австрії, відкрила насамперед корона своє прихильне для виборчої реформи серце. А що виборча реформа стала швидше дійсністю в Австрії, як на Угорщині, се треба завдячувати напорови й силі австрійського пролетаріату.

Боротьба корони з Мадярами знаходить ся доперва в початковій стадії. Кожда з обох сторін добачує небезпеку, яка грозить їй з противного боку, однак кожда з них знає також силу противника та через те не може зважити ся на рішачий атак. Роблять ся ще старання, щоби дійти до взаїмного порозуміння, однак розвиток справ піде своїм власним ходом понад замірами людей. Ми мусимо бути приготовані на се, що на Угорщині будуть щораз більше заострювати ся національні боротьби, але буде теж і зростати противенство між короною і шляхтою. З такого стану річей можуть повстати несподіванки великанського рода, які будуть мати великий вплив на західну Австрію. Пролетаріат має всі причини до того, щоби слідити за сим розвитком з як найбільше напруженою увагою та мусить бути все

приготований на те, щоби використати кожду ситуацію на стільки, на скільки лиш її можна використати. Однак також і тут одно тільки є певне: заострення противенств та боротьба; натомість як найбільше неправдоподібною річю є навернення бюрократії та корони до системи національної автономії, далеко йдучої демократичної самоуправи. Навпаки. Чим могутнійше будуть кипіти боротьби, тим більше стане бюрократія бояти ся випустити зі своїх рук керму правління та полишити поборюючих себе противників їх власній долі, тим енергічнійше буде вона берегти всі свої знаряди влади.

Програма національної автономії не має ніяких виглядів на те, щоби позискати для себе одну зпоміж пануючих в Австрії клас і сил. Поодинокі ідеологи можуть собі нею одушевляти ся. Може бути, що бюрократія прийме також і з проєктів Бауера і Реннера деякі думки для себе та впровадить дещо з сього в життє, до чого не потрібна буде демократична самоуправа. Але власне ся остання, ядро проєктів наших товаришів, не може в лоні ніякої зпоміж великих клас Австрії, за винятком одного пролетаріату, числити на могуче та повне одушевлення поперте.

Однак все те не означає ще зовсім, щоби праці Бауера й Реннера про національне питанне не мали ніякого позитку, се означає тільки, що їх значінне лежить по частині в иньшій області, як се припускають наші оба товариші. Для зреволюціонування Австрії, яке з сього конгломерату народів зробило-би міцну, животну державу, вони ледви чи багато принесуть; не тому, щоби їх пропозиції не провадили до цілі, тільки тому, що міщанська суспільність і міщанська держава стали всюди, отже і в Австрії, неспосібними спромогти ся на щось більше, як на нужденну латанину. Для правлячих державних мужів в Австрії стануть мабуть пропозиції Бауера й Реннера не чимсь більше, як хіба тільки свіжим жерелом нових латок, які зроблять стару латанину ще більше ріжнотоманітною. „Das Gfrett“ (Латанина) се чисто австрійське, тяжке до перекладу на літературну мову поняттє, останеть ся сигнатурою Габсбургської монархії аж до її блаженного кінця.

Натомість як найбільше значінне будуть мати сї праці наших товаришів для сили й спійности австрійської соціальної демократії. Попри всякі закиди, які можна-би ще піднести з огляду на деякі подробиці, означають отсї праці все таки значне поглибленне та проясненне тих поглядів, які мусять стати основою національної політики в державі, краю та громаді, як також внутрішньої організації та пропаганди нашої австрійської братньої партії.

Особливо плідним повинен-би при тім стати проєкт Реннера, щоби надати Австрії двоякий рід організації — одну для завдань мовної культури, по націям (після націй) причім мав-би знайти приміненне особовий принцип, а другу організацію для завдань технічної культури, збудовану вже виключно на територіяльній основі.

Без огляду на се, чи і о скільки сей проєкт міг-би знайти яке практичне приміненне для цілей держави, останеться фактом, що він є плодом того розвитку ідей, який дасться примінити також і для організації партії.

Так само як держава, має також і партія подвійне завдання: одно з обсягу мовної культури, а власне завдання пропаганди, яка конечно домагається організації партії по націям на основі особового принципу, як що має бути веденою в достаточних розмірах і досільно. А побіч сього друге завдання, себто завдання розвитку своїх сил, діяльності в політичній, заводовій (професіональній) та спілковій області, до чого конечно потрібна є тісна й одноцільна злука всіх пролетарських сил без різниці національності в межах певних, замкнених у собі територій.

Як важною й потрібною є національна автономія для завдань письменної й усної, політичної й заводової пропаганди, так знова небезпечною може вона стати в області практичної діяльності.

Заходить тут позірна суперечність, одначе ми вже бачили, що вона-ж переходить через цілу суть модерного культурного розвитку, який з одної сторони поширяє чимраз більше обсяг інтернаціональної культури та формує інтернаціональні відносини чимраз тісніше, а з другої сторони висуває для певних культурних областей національний момент чимраз сильніше на перший плян. Перебороти всі суперечности в суспільности, се вже буде колись всюди завданням побідного пролетаріату. Але перебороти їх вже тепер в лоні пролетарських організацій боротьби, се — завдання передовсім пролетаріату, що бореться в многонаціональних державах, перш усього австрійського пролетаріату, тої найвисше розвиненої зпоміж усіх великих многонаціональних держав, тої держави, в якій національне питання приймає найтяжші форми. Тут власне перш усього розходить ся о се, щоби знайти синтезу поміж національною автономією і централістичною організацією, синтезу тих обох принципів, зпоміж яких кожний потрібний для боротьби пролетаріату, але й кожний з них окремо для себе може мати недостаточний, що більше, навіть і шкідливий вплив.

Тож і на сю тему знає Бауер сказати багато дечого гарного й справедливого, на жаль одначе він сам собі

замкнув дорогу й можливість зрозуміти засадничо синтезу націоналізму з інтернаціоналізмом та її дальше розвинути, бо-ж він розуміє націю не як мовну спільність, тільки як спільність культурну, як спільність цілої культури взагалі, в межах якої він не відрізняє її національного характеру від інтернаціонального. В сїм лежить головна і засаднича хиба його книги, через те загородив він собі доступ до многих важних думок, через те дійшов він до величезного перецінення національного, а цілковитого занедбання інтернаціонального моменту.

Праці Реннера не терплять від сеї хиби. Раз тому, що він обговорює тільки спеціально австрійські справи, а не хоче подавати представлення істоти нації взагалі, а потім ще й тому, що в нього нація означає в далеко більшій мірі мовну, як загально культурну спільність.

Коли Бауерови вдасться усунути сю хибу, тоді стануть його праці про націю та про національні питання основою не тільки для практичної діяльності австрійської партії, але також для партійної інтернаціональної теорії, а через те саме також і для інтернаціональної соціалістичної практики. А той подвійний уклад держави й партії по націям і по територіям, якого домагаються та який об'основують Реннер і Бауер, повинен-би набрати значіння також для укладу соціалістичних адміністраційних організацій.

З хвилею, коли пролетаріат здобуде політичну власть, впадуть разом з многими иньшими, перенятими з минувшини традиціями, також і переняті державні границі. Міжнародні відносини стали так тісними, що навіть міщанські політики домагаються вже сьогодня одного європейського, або принайменше одного середноєвропейського митового союзу, а домагання се підносить ся чимраз голосніше. Одначе капіталістичний хід річей зі своїм безстанним заострюванням економічних противенств провадить до безупинного зміцнювання митових границь, які розділюють держави від себе. Як так багато дечого иньшого, що вже тепер було-би для міщанського світа корисним, ба навіть конечним, але до чого він є неспосібний або чого не може досягнути через перешкоди, випливаючі з різних непереможних окремих інтересів, — так теж і Сполучені Держави Європи стануть можливими доперва аж через побіду пролетаріату. Але не тільки лише можливими, вони стануть навіть напевно дійсністю.

З держав Європи повстане тоді така союзна держава національностей, як се хотіли-би її зробити з Австрії Бауер і Реннер. Той сам проблем, який має сьогодня значіння для перестрою Австрії, вирине тоді з огляду на

справу устрою сього нового суспільного організму: подвійна організація по націям і по економічним областям сотворить щасливу розвязку також і сього нового проблему. В сїм напрямі може Австрія стати ще зразком: усі ідеї, які соціалістичні мислителі Австрії на сю тему проголосять, усі досвіди, які пролетарські організації Австрії про се зберуть, врешті всі успіхи, які сї ідеї й сї організації здобудуть в національнім питанню по найріжнородніших областях австрійської політики — все те запліднить перетворенне цілої Європи, що більше — цілого круга європейської культури.

А сама Австрія стане тоді злишною також і для тих націй, які ще сьогодні думають, що вона їм доконче потрібна. Коли ціла Європа буде поділена після націй та після економічних областей — де-ж тоді буде в союзній державі місце ще для одної союзної держави? І коли дальше всі нації теперішньої Австрії злучать ся зі своїми одноплемінниками зпоза границь існуючого державного простору в суспільні витвори, які мають для цілей язикової культури власну автономію, то які елементи остали-би ся ще тоді для окремої многонаціональної держави?

Вийшли з друку такі книжки:

М. Михайленко — Національне питання в Росії й війна. Зміст: I. Національна справа й держава; II. Національна справа в російській державі; III. Українська національна справа в російській державі; IV. Український нарід і теперішня війна.

Юрій Ручка — Російські соціалісти й теперішня війна. Зміст: Передмова редакції — Українці, Росія й війна; Вступ — Характеристика російського соціалістичного руху; I. Російські соціалісти й теперішня війна; II. Критика поглядів Плеханова і Троцького в справі теперішньої війни; III. Будучність інтернаціоналу й федерація держав; IV. Висновки; Додаток — погляди німецького соціалістичного посла Ленша про будучність царату.

М. Михайленко — Росія й Україна. Зміст: Передмова редакції; I. Вступ; II. Політика російського уряду супроти України. 1. Від Переяславського договору до повного зруйнування самостійности України. 2. Російський уряд супроти українського національного відродження; 3. „Конституційна Росія“ й українська справа; III. Українська справа й російське громадянство. 1. Від початку 19-ого століття до революції 1905—1906 років. 2. Під час „конституційної“ ери. Додаток — Розвиток польської політичної думки в українській справі. IV. Росія й українська справа в Австрії. V. Українська справа й польсько-російські відносини; VI. Протиукраїнські пляни Росії в теперішній війні; VII. Україна й теперішня війна.

М. Залізняк — Самостійна Україна — несоціалістичне гасло?

М. Залізняк — Українці, Росія й війна. (Замітки й матеріали.)

М. Михайленко — „Визвольні Маніфести“ російського уряду в теперішній війні. Зміст: Маніфест до Поляків; Маніфест до народів Австрії; Маніфест до „російського народу“ в Австрії; Російське поступове громадянство на послугах російського уряду.

В. Лібкнехт — Чи Європа має скозачити? Зміст: Від редакції; Передне слово; Сором Європи; Війна на сході; Завіщанє Петра Великого; Війна на овиді; До політичної ситуації; Політичне положенє; Слово до німецьких соціалдемократів; Чотири тижні пізнійше.

Ф. Волховський — Казка про салдатську душу, друге українське видання.

Ф. Волховський — Казка про несправедного царя, друге українське видання.

Ф. Волховський: Як мужик став довжинком у всіх.

Чи є тепер панщина?

С. Дікштайн — Хто з чого живе?

М. Драгоманів — Віра і громадські справи, друге українське видання.

В. Швачка — Чому позичали віру?

В. Рюминський — Повстання селян в Англії, друге українське видання.

М. Лозинський — Українська Галичина — окремий коронний край.

М. Драгоманів — Чудацькі думки про українську національну справу.

М. Драгоманів — Листи на наддніпрянську Україну.

Др. Осип Назарук: Що се є: суспільні класи, боротьба класів, буржуазія, пролетаріят, капіталізм і організація?

К. Кавтський — Національність і інтернаціональність.

К. Кавтський — Національна держава, імперіялістична держава й союз держав.

Дмитро Сметанка — Соціалізм, завоювальницька політика, патріотизм і націоналізм.

В німецькій мові вийшли:

Georg Ruczka: Die russischen Sozialisten und der gegenwärtige Krieg.

Georg Ruczka: Die französischen Sozialisten und der Krieg.

Друкують ся або готують ся до друку:

Галичина й її національне значіння для України.

М. Лозинський — Утворення українського коронного краю в Австрії.

Х. Житловський — Соціалізм і національне питання.

М. Борисов — Соціалізм і проблема національної автономії.

Національна справа й Партія Соціалістів-Революціонерів.

Ж. Жорес — Батьківщина і робітництво.

І. Сокира — Хай Європа козачіє!

Е. Бернштайн. — Інтернаціонал робітничої класи й європейська війна.

Вандервельд — Ідеалізм в марксизмі.

М. Драгоманів — Про неволю віри.

М. Драгоманів — Рай і поступ.

Е. Пернерсторфер — Про новітній націоналізм.

К. Ляйтнер — Імперіялізм московського народу.

К. Реннер — Національна справа, імперіялізм і соціалізм.

А. Бах — Цар — Голод, друге українське видання.

Панщина й її упадок в західній Європі.

Як бороти ся за землю і волю.

Що таке свобода й як її здобувати.

Від самодержавства до народоправства.

Національна справа в Росії й як її полагодити.

Боротьба за землю і волю в Росії.

Французька армія під час великої революції.

Славетні дні турецького війська.